Кырг
2020-74

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН А.А. АЛТМЫШБАЕВ атындагы ФИЛОСОФИЯ, УКУК ЖАНА СОЦИАЛДЫК-САЯСИЙ ИЗИЛДӨӨЛӨР ИНСТИТУТУ

Б.Н. ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

ЭЛ АРАЛЫК БАШКАРУУ, УКУК, КАРЖЫ ЖАНА БИЗНЕС АКАДЕМИЯСЫ

Диссертациялык кеңеш Д 12.20.617

УДК 347.999:347.998.72 (575.2)(043)
Кол жазма укугунда

Сатаркулова Индира Сабатбековна

АЗЫРКЫ КЫРГЫЗСТАНДА ЭЛ АРАЛЫК КОММЕРЦИЯЛЫК АРБИТРАЖДЫН ЧЕЧИМДЕРИН ТААНУУНУ ЖАНА АТКАРУУНУ КАМСЫЗ КЫЛУУЧУ ТЕОРИЯЛЫК-УКУКТУК ЖАНА КОНСТИТУЦИЯЛЫК МЕХАНИЗМДЕР

12.00.01 – укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы; укук жана мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы жана 12.00.02 – конституциялык укук; муниципалдык укук

Юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек- 2020

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтунун укук бөлүмүндө аткарылды

Илимий жетекчи: **Азиз Канатбек**
саясий (юридика) илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтунун Саясат таануу жана мамлекеттик башкаруу маселелери бөлүмүнүн башкы илимий кызматкери

Расмий оппоненттер: **Розахунова Нонна Расуловна**
юридика илимдеринин доктору, профессор, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин конституциялык жана административдик укук кафедрасынын башчысы

Юнусова Хадича Абдумаликовна
юридика илимдеринин кандидаты,
«Ала-Тоо» Эл аралык университетинин эл аралык укук кафедрасынын улук окутуучусу

Жетектоочү уюм: Ош мамлекеттик юридикалык институтунун «Мамлекеттин жана укуктун теориясы жана тарыхы»; "Конституциялык жана муниципалдык укук" кафедралары. Кыргыз Республикасы, Ош ш., Салиева көчөсү, 40 В.

Диссертация 2020-жылдын 17-декабрында саат 10.00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтуна; Кыргыз-Россия Славян университетинин Жогорку кесиптик билим берүү мамлекеттик билим берүү мекемесине; Эл аралык башкаруу, укук, каржы жана бизнес академиясына караштуу Д.12.20.617 диссертациялык кеңештин отурумунда корголот. Дареги: 720031, Бишкек ш., Белорусская көчөсү 6а., диссертациялык зал (1-кабат).

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан, дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а; Кыргыз-Россия Славян университетинин Жогорку кесиптик билим берүү мамлекеттик билим берүү мекемесинин китепканасынан, дареги: 720021, Бишкек ш., Киев көчөсү, 44; Эл аралык башкаруу, укук, каржы жана бизнес академиясынын китепканасынан, дареги: 720031, Бишкек ш., Белорусская көчөсү 6а., жана disserlaw.krsu.edu.kg. сайтынан таанышууга болот.
Автореферат 2020-жылдын 16-ноябрында таркатылды.

Д 12.20.617 диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин кандидаты **Жылкычиева К.С.**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу дүйнөлүк практикада жана Кыргызстанда калыптанып, өнүгүп келе жаткан талаш-тартыштарды чечүүнүн альтернативдүү ыкмаларын, эл аралык коммерциялык арбитраждын алкагында кабыл алынган чечимдерди таануунун жана аткаруунун конституциялык-укуктук механизмдерин ар тараптуу изилдөөнүн жана Кыргыз Республикасында мындай чечимдерди аткаруу практикасында пайда болгон укуктук көйгөйлөрдү чечүү жолдорун издөөнүн зарылдыгы менен аныкталат.

Азыркы учурда ар кайсы өлкөлөрдө Азыркы учурда, ар кайсы өлкөлөрдө, ишкерлердин, мамлекеттик жана коммерциялык түзүмдөрдүн ортосундагы жарандык-укуктук талаш-тартыштарды, чет элдик элемент менен татаалдаштырууну кароо мамлекеттик соттор тарабынан дагы, альтернативдик арбитраждар тарабынан дагы жүзөгө ашырылат.

Талаш-тартыштарды чечүүнүн альтернативдик методдорунун тутумуна бейтарап (третейлик) соттор, эл аралык коммерциялык арбитраждан жана медиациялар кирет. Кыргыз Республикасында «бейтарап (третейлик) сот» деген термин негизинен мамлекеттин аймагында болгон бейтарап сот дегенди түшүндүрөт. Ошондуктан тактап койчу нерсе, эл аралык коммерциялык арбитраж – бул бейтарап териштирүүнүн ар түрдүүлүгү, бирок тараптардын ортосундагы талаш-тартыштар боюнча атайын эл аралык органдар тарабынан чет элдик элементтин катышуусу менен эл аралык коомдук укуктун ченемдеринин негизинде жүргүзүлөт.

Белгилей кетчү нерсе, азыркы Кыргызстанда бейтарап териштирүү жана эл аралык коммерциялык арбитраж, ошондой эле алар тарабынан чыгарылган чечимдерди аткаруу маселелерин талкуулоо процессинде бардыгынан мурда «медиация» деген түшүнүккө байланышкан маселе пайда болот.

Ата-мекендик конституциялык мыйзамдардын институтунда медиация өзүнүн ордун кийинчерээк эле тапты. Алсак, 2017-жылы Кыргыз Республикасынын «Медиация жөнүндө» Мыйзамы кабыл алынган, бул мыйзам жарандык, үй-бүлөлүк жана эмгек мамилелеринен келип чыккан талаш-тартыштарды, ошондой эле мыйзамда каралган учурларда талашкан тараптардын кызыкчылыктарын макулдашуу жолу менен алардын өз ара алыгылыктуу позициясына жетишүүсү жана медиация келишимин түзүү үчүн жазык-укуктук мамилелерди жөнгө салуу процедураларын регламенттейт. Коммерциялык чөйрөдө медиациянын негизги максаты: өнөктөштүк мамилелерди сактоо; бизнестин активдүүлүгүн күчөтүү; өлкөнүн экономикасын өнүктүрүү болуп калды. Башкача айтканда, укуктук жана практикалык мааниде, элдешүү сүйлөшүүлөрүн уюштурган ортомчу түрүндө иш алып барган, арбитражга чейин боло турган институт түзүлдү. Ошол эле учурда, талаш-тартыштарды жөнгө салууда бул механизмдин маанилүүлүгүнө карабастан, медиация бул изилдөөнүн предметине кирбейт.

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугунун негизги өзөгү - Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон бери мамлекеттин тышкы саясатындагы артыкчылыктуу багыт болуп, өлкөнүн жашоо турмушунун соода, өнөр жай, өндүрүш, айыл чарба жана башка тармактарында өз ара пайдалуу мамилелерди орнотуу эсептелет Мамлекеттин өнүктүрүүнүн улуттук стратегияларында жана программаларында көп тараптуу жана регионалдык интеграциялык бирикмелерде Кыргызстандын улуттук кызыкчылыктарын илгерилетүү, товарлар менен кызмат көрсөтүүлөрдүн экспорттук рыногун кеңейтүү, чет элдик капиталды тартуу, эл аралык стандарттарга ылайык келген өндүрүштүк сапаттуу инфраструктураны түзүү ж.б. дайыма белгиленип келет. Бирок, өлкөдө сот өндүрүшүндө бузулган укуктарды коргоо жана калыбына келтирүү механизмдеринин чабалдыгынан, сот чечимдеринин жай аткарылышынан жана юридикалык жардамдын сапатынын төмөндүгүнөн улам, жарандардын сот адилеттигине жетүү көйгөйү сакталып калууда. [*Об утверждении*

Программы развития Кыргызской Республики на период 2018-2020 гг. «Единство. Доверие. Созидание» [Электронный ресурс] постановление Жогорку Кенеша Кырг. Респ. от 20 апр. 2018 г. № 2377-VI – Режим доступа: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/216208#unknown – Загл. с экрана]. Бул ошондой эле чет элдик компаниялар Кыргызстандын сот тутумунан тышкары - эл аралык арбитраждарга берген экономикалык талаш-тартыштардын санын түшүндүрөт.

Бир жагынан алганда, өлкөдө жарандардын сот адилеттигин камсыз кылуу механизмдери начар болуп турганда, чет өлкөлүк өнөктөштөрдүн кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылган укуктук кепилдиктер жөнүндө сөз кылуу өтө кыйын. Экинчи жагынан, бул эмгекте сунушталган конституциялык-укуктук талдоо жана Кыргызстандын аймагындагы жарандардын жана юридикалык жактардын укуктарын коргоонун укуктук механизмдерин өркүндөтүү боюнча, бейтараптык сот же чет өлкөлүк орган тарабынан чыгарылган, илимий маалымат булактарын кылдат жана узак мөөнөттүү изилдөөнүн негизинде чечим кабыл алынган жана ошондой эле эл аралык арбитраждык практиканын жүрүшүндө топтолгон тажрыйбаны талдоо боюнча, мындай механизмдердин иштелип чыгышын жана өркүндөтүлүшүн камсыз кылышы мүмкүн.

Чет өлкөлүк арбитраждык чечимдерди таануу жана аткарууга кабыл алуу маселелери Кыргызстандын конституциялык, жарандык-процесстик мыйзамдарын өзгөртүүлөр өз алдынча бекитилип гана тим болбостон, акыркы бир нече жыл ичинде такталды жана толукталды. Бул талаш-тартыштарды жөнгө салуу үчүн келишимдик органдар институтунун өнүгүү динамикасын чагылдырат жана изилденип жаткан теманын актуалдуулугунун дагы бир далили болуп саналат.

Иштин айкындуулугу үчүн, эл аралык коммерциялык арбитраждын конституциялык жана теориялык-укуктук мүнөзүн иликтөө, анын негиздерин, Кыргыз Республикасынын аймагында эл аралык арбитраждык чечимдерди таануу жана аткаруунун процессуалдык кепилдиктерин карап чыгуу, мыйзам чыгаруу көйгөйлөрүн, кемчиликтерди аныктоо жана изилденип жаткан көйгөйлөрдү жөнгө салууга багытталган практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу талап кылынды.

Убакыт өткөн сайын Кыргызстандын чет мамлекеттер менен эл аралык укуктук, коммерциялык, инвестициялык байланыштарга катышуусу жогорулай берет. Эгерде биздин мамлекет тиешелүү түрдө өзүнүн мыйзамдык базасын өркүндөтүп, ошондой эле Кыргызстандын илимий элитасы менен тыгыз кызматташтыкта эл аралык мамилелерди мамлекеттик жөнгө салууну жетиштүү деңгээлде жүргүзө алган адистерден турган жогорку кесипкөй кадрларды даярдай алса, мындай жагдайдан коркпошубуз керек.

Кыргызстанда изилдөө темасынын маселелерин жөнгө салуучу ички жана эл аралык мыйзамдар боюнча расмий комментарийлердин жоктугун эске алуу менен, бул эмгек жогоруда айтылган максаттарга өзүнүн жөнөкөй салымын кошот жана тандалган тема боюнча каралып жаткан маселелерге зарыл болгон практикалык жоопторду берет жана кызыкдар болгон тараптар аларды кеңири чөйрөдө колдонсо болот деген ишеним бар.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде, эл аралык арбитраждык чечимдерди таануу жана аны аткаруу жаатында изилдөө маанилүү жана актуалдуу болуп калды.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар, (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы.

Бул диссертациялык изилдөөнүн темасы демилгелүү болуп эсептелет. 1958-жылы Бириккен Улуттар Уюмунун Чет элдик арбитраждык чечимдерди таануу жана аткаруу жөнүндө Конвенциясы (мындан ары - БУУнун Конвенциясы) кабыл алынгандан бери, БУУнун Конвенциясына катышкан мамлекеттердин көп жылдык тажрыйбасында, анын жоболорун чечмелөөнүн жана анын белгиленген укуктук механизмдерин колдонуунун бирдиктүү эрежелерин аныктаган көптөгөн илимий басылмалар иштелип чыкты. Бирок, Кыргыз Республикасында методологиялык жактан толугу менен каралып жаткан темада

Кыргызстандын юристтеринин квалификациясын жогорулатуу үчүн атайын кесиптик адабият катары кызмат кыла алган бир дагы олуттуу окуу басылмалары жарыялана элек.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Бул диссертациялык изилдөөнүн негизги максаты - эл аралык коммерциялык арбитраж институтунун ишмердүүлүгүнүн теориялык негиздерин иштеп чыгуу, анын чечимдеринин конституциялык жана укуктук статусун аныктоо, Кыргыз Республикасынын жана чет өлкөлөрдүн колдонуудагы мыйзамдарын талдоо, аны колдонуу практикасы жана илимий изилдөөдө колдонуу жолу менен чет өлкөлүк арбитраждык чечимдерди таануу жана аткаруу процедурасын ишке ашыруу механизмдерин белгилөөчү мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн милдеттерин төмөнкүлөр камтыйт:

1. Кыргызстандагы бейтарап соттор институтунун келип чыгуу, калыптануу жана мыйзамдууу реформалоо тарыхын изилдөө жана жалпылоо;
2. чет өлкөлүк арбитраждык органдардын чечимдеринин аныктыгы жана милдеттүүлүгү принцибин ишке ашыруунун конституциялык-укуктук кепилдиктерин карап чыгуу жана аларды Кыргызстанда талашуу укугунун теориялык жана укуктук маңызын талдоо;
3. арбитраждык келишимдердин мазмунуна алкагында талаш-тартыштарды жөнгө салуу боюнча эл аралык коммерциялык арбитраждын юрисдикциясынын негиздерин карап чыгуу.
4. эл аралык коммерциялык арбитраждын ишмердигинин маңызын жана принциптерин жөнгө салуунун азыркы конституциялык-укуктук жана эл аралык-укуктук булактарын талдоо;
5. чет өлкөлүк арбитраждык органдардын чечимдерин таануунун жана аткаруунун процессуалдык кепилдиктерин аныктоо; Мамлекеттик соттордун эл аралык коммерциялык арбитраждар менен өз ара аракеттенүү практикасын жана зарылчылыгын талдоо, аталган мамилелерди ишке ашырууда пайда болгон маселелер жөнүндө чет өлкөлүк окумуштуулардын жана укук таануучулардын көз караштарын карап чыгуу, Кыргыз Республикасынын аймагында чет өлкөлүк арбитраждык чечимдерди таанууга жана аткарууга боло турган маселелерге байланышкан теориялык жана практикалык мүнөздөгү көйгөйлөрдү иликтөө;
6. Кыргызстан катышкан бир канча ири инвестициялык талаш-тартыштардын алкагында чет өлкөлүк инвестициялар чөйрөсүндөгү чет өлкөлүк арбитраждык чечимдерди таануу жана аткаруу жаатында актуалдуу көйгөйлөрдү аныктоо жана талдоо;
7. коюлган милдеттер жаатында Кыргыз Республикасынын азыркы мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча практикалык жана теориялык-конституциялык ойдогу илимий негизделген сунуштамаларды сунуштоо.

Коюлган маселелерди чечүүнүн хронологиясы жана тандоонун критерийи аларды жеке укуктук теориясы жана мамлекеттик сот практикасы үчүн маанилүүлүк деңгээли болду. Тандалган тема боюнча Кыргызстанда илимий жана практикалык адабияттардын кеңири тандоосунун жоктугунан, коюлган маселелерге максималдуу жетишүү максатында, ага тарыхый, теориялык жана практикалык бөлүмдөрдү кошуу менен иш түзүмдөштүрүлдү.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы - изилдөө жүргүзүүнүн натыйжасында укуктук жөнгө салуунун жана укук колдонуу практикасынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен Кыргызстандагы бейтарап соттордун жана эл аралык коммерциялык арбитраждын институттарынын ишмердигин азыркы конституциялык-укуктук жөнгө салуусу, теориялык-укуктук негиздери, тарыхый өнүгүү этаптары алгачкы жолу илимий-изилдөө тартибинде комплекстүү талдоого гана алынбастан, жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде практикалык сунуштамалар да иштелип чыкты. Кыргызстандын жана башка өлкөлөрдүн мыйзамдарын түшүнүүдө эл аралык коммерциялык арбитраж жана арбитраж соттору изилденип, салыштырма талдоолор жүргүзүлдү

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгынын практикалык маанилүүлүгү практикалык сунуштамаларды иштеп чыгууда камтылат, алар төмөнкүлөрдү өркүндөтүүдө колдонулушу мүмкүн: а) эл аралык коммерциялык арбитраждар тарабынан чыгарылган чечимдерди таануу жана аткаруу чөйрөсүндөгү Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамдары, б) мамлекеттик соттордун жана сот аткаруучулардын чет өлкөлүк арбитраждык чечимдерди таануу жана аткаруу боюнча аларга жүктөлгөн ыйгарым укуктарды жүзөгө ашыруудагы укук колдонуу практикасы. Практикалык маанилүүлүк изилдөөнүн темасынын алкагында ата-мекендик илимий-теориялык базаны кеңейтүүдө да орун ээлейт, ушуга байланыштуу, диссертациянын теориялык жоболору жана корутундулары:

- илимий эмгектерди жана басылмаларды даярдоодо Кыргыз Республикасында эмгектенген окумуштуу-укук таануучулар үчүн; арбитраждарда жана соттордо кесипкөй окуучулук ишмердикти ийгиликтүү ишке ашырууда практик юристтер үчүн көмөкчү материал болуп бериши мүмкүн;

- эл аралык менчик укук жана жарандык процесс боюнча сабактардын программаларын толуктоодо Кыргыз Республикасынын ЖОЖдорундагы окуу курстарында чагылдырылышы жана колдонулушу мүмкүн. Албетте, иштин өзү эл аралык коммерциялык арбитраж боюнча окуу куралын эч качан алмаштыра албайт, анткени анда эл аралык коммерциялык арбитраждык процесс толук жиктелип каралган эмес;

- Кыргызстандын мамлекеттик соттору тарабынан чет өлкөлүк арбитраждык чечимдерди таануу жана аткаруу процессинде эл аралык коммерциялык талаш-тартыштарга катышкан субъектилер тарабынан коргоонун жогорку деңгээлине жетишүү жана өз укуктарын жүзөгө ашыруу үчүн пайдаланылышы мүмкүн.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор.

1. Корутунду азыркы Кыргызстанда мамлекеттик сот адилеттиги мамлекеттик сотторго салыштырмалуу маанилүү артыкчылыктарга ээ болгон саясий жана процессуалдык бейтарап орган катары талаш-тартыштарды чечүүнүн соттон тышкаркы альтернативдүү методдорду өнүктүрүүнү колдоо зарылчылыктарын тааныгандыгы менен негизделди.

2. Кыргызстандын эл аралык коммерциялык арбитраж жана чет элдик арбитраждык чечимдерди аткаруу жаатындагы көптөгөн эл аралык конвенцияларга жана келишимдерге катышуусунун конституциялык-укуктук мүмкүнчүлүгүнө байланыштуу өнүккөн укуктук мамилелер, бир жагынан, чет өлкөлүк инвесторлордун регионго болгон экономикалык кызыгуусун кеңейтип, экинчи жагынан, мамлекет өзү иш жүзүндө даяр эмес болсо да, мамлекеттин эл аралык-укуктукмилдеттеринин көлөмүн көбөйдү.

3. Кыргызстанда эл аралык коммерциялык арбитраждык чечимдердин макамы мамлекеттик соттордун чечимине теңештирилгендиги далилденген, бул анын талашууга укугу жок абсолюттук түпкүлүгүн тастыктайт.

4. Чет өлкөлүк арбитраждык чечимдердин абсолюттуу аткарылышын конституциялык-укуктук жактан камсыз кылуу максатында колдонуудагы конституциялык-укуктук мыйзамдарга бир катар өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл. *Анын ичинде:*

а) Бейтарап соттордун жана эл аралык коммерциялык арбитраждардын чечимдеринин акыркы экендигинин принциптерин конституциялык деңгээлде бекитүү менен Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 58-беренесине өзгөртүү киргизүү зарыл, бул мамлекеттин мыйзамдары менен аталган принциптин ички карама-каршы келүүсүн жоёт жана жеке укуктук талаш-тартыштарды чечүү үчүн ыңгайлуу чөйрө түзөт.

б) Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 40-беренесинин 1-пунктунун редакциясы: «1. Ар кимге ушул Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган анын укуктары менен эркиндигин соттук коргоого кепилдиктер берилет.

Мамлекет адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндигин коргоонун соттон тышкары жана сотко чейинки усулдарын, түрлөрүн, ыкмаларын өнүктүрүүнү камсыздайт.»

Бул өзгөртүүнү, төмөнкүдөй редакцияда жазылсын:

«1. Ар кимге ушул Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган анын укуктары менен эркиндигин соттук, соттон тышкаркы жана сотко чейинки коргоого кепилдиктер берилет.

Мамлекет адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндигин коргоонун соттон тышкары жана сотко чейинки усулдарын, түрлөрүн, ыкмаларын өнүктүрүүнү камсыздайт.»

Чындыгында эле, "... соттон тышкары жана сотко чейинки ыкмалардын өнүгүшүн камсыз кылат ..." деген сөз алардын сакталышына мамлекеттик кепилдик бербейт. Ошондуктан, бул сунуш жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоонун соттук ыкмаларына тең арбитраждык соттордун статусунун ишмердүүлүгүн конституциялык жол менен бекитүү зарылчылыгына негизделген, ошондой эле Кыргыз Республикасы тарабынан кабыл алынган тиешелүү эл аралык милдеттенмелердин сакталышына кепилдик берет.

в) Тараптын келишим боюнча сотко караштуулукка кирген иштер боюнча тараптардын макулдашуусун тастыктаган документти мамлекеттик органга алып келүүсү бөлүгүндөгү субъективдүү соттук мамилени жок кылган чет элдик арбитраждык чечимдерин натыйжалуу аткарылышы боюнча конституциялык-укуктук механизмдерди камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасынын 25.01.2017-жылдагы иштеп жаткан Жарандык-процесстик кодексинин 43-беренесинин 3-пунктунун 7-пунктчасын төмөндөгү редакцияда жазуу зарыл: *«7) тараптардын келишим боюнча сотко караштуулукка кирген иштер боюнча макулдашуусун жазуу же башка формада тастыктаган, документ башка тараптан келгендигин так аныктоого мүмкүндүк берген документ».*

г) Кыргыз Республикасынын 2014-жылдын 24-апрелиндеги «Кыргыз Республикасында инвестициялар жөнүндө» №64 Мыйзамынын 1-беренесине төмөнкүдөй өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл:

- аталган беренеин 1-пунктундагы төмөнкү «-инвестициялоонун Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен тыюу салынбаган башка формалары Мүлк инвестицияланууучу форма же бул форманын өзгөрүшү инвестиция катары анын мүнөзүнө таасирин тийгизбейт.» жоболорду эске албоо менен, инвестициялардын башка түрлөрүн кыскартып, «тике инвестициялар» түшүнүгү гана сакталсын. Бул чет өлкөлүк катышуу менен коммерциялык сектор тарабынан өз укуктарын кыянаттык менен пайдалануу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат жана Кыргыз Республикасына каршы эл аралык коммерциялык арбитражда берилген доолордун санын кыскартат;

- инвесторлордун классификациясын аныктаган 3-пункттагы 4 жана 5-пунктчалар алынып салынат: 4) юридикалык жак болуп саналбаган чет өлкөлүк уюм; 5) эл аралык уюм. 4-пунктча боюнча, Кыргызстанда мындай субъектинин башка чет мамлекетте болгондугуна байланыштуу салык жоготууларынын тобокелдигине пайда болот, мындай уюмдун ишин контролдоону жүзөгө ашырууда кыйынчылыктар пайда болот, негизсиз дооматтардын жана арбитраждык процесстердин көбөйүшү күтүлөт. 5-пункт боюнча, чет өлкөлүк коммерциялык компаниялар менен инвестициялык келишимдерди мамлекеттик деңгээлде таанылган милдеттенмелердин статусуна чейин көтөрүү ото коопту. Бул сунуштамалар мамлекеттин жоопкерчиликтен качуу жолун же чет элдик инвесторлордун укуктарын бузуу мүмкүнчүлүгүн таптакыр билдирбейт. Бул идея Кыргызстан буга чейин чет мамлекеттер менен инвестицияларды өз ара колдоо жана коргоо боюнча көптөгөн келишимдерди түзүп, ратификациялагандыгына негизделген. Албетте, инвестор ар дайым өз укуктарын мамлекет тарабынан бузулган учурда, эл аралык арбитраж аркылуу өзүнүн укугун коргоонун юридикалык негизине ээ.

- аталган Мыйзамдын 1-беренесинин 4-пунктунун: «Инвестициялык иш-аракет - инвестордун өз инвестициясына карата ниеттүү аракетти жүзөгө ашыруусу.» редакциясы төмөнкүдөй редакцияга алмаштырылсын: «Инвестициялык иш-аракет - бул түздөн-түз инвестицияларды иш жүзүндө инвестициялоо жана пайда табуу жана (же) мамлекеттин экономикасында дагы бир олуттуу пайдалуу натыйжага жетишүү максатында практикалык иш-аракеттерди жүзөгө ашыруу.» Бул өзгөртүү "инвестициялык иш-аракет" түшүнүгүн эркин чечмелөө жана/же бурмалоо мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарат, эл аралык арбитраждык териштирүү иши демилгеленген учурларда Кыргыз мамлекетинин позициясын бекитет.

5. Кыргыз мамлекетинин көп тараптуу келишимдердин жана конвенциялардын алкагындагы эл аралык милдеттенмелерди көп учурда кабыл алууга даяр эместиги, айрым документтерге ылайыктуу өзгөртүүлөрдү киргизүү жана айрым документтерди денонсациялоо максатында учурдагы эл аралык укуктук базаны кайра карап чыгуу зарылчылыгына алып келди.

6. Чет элдик арбитраждык чечимдерди аткаруу жаатында мамлекеттик соттор менен эл аралык коммерциялык арбитраждардын өз ара аракеттенүүсү тараптардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө жана конституциялык-укуктук теңдигине негизделет деген тыянак чыгарылды. Ошол эле учурда, арбитраждык процессте каршы чыгуу укугунан баш тарткан жоопкер тарабынан ушул принципти кыянаттык менен пайдаланбоо үчүн, эл аралык коммерциялык арбитраждын чечимин таануу жана аткарууну камсыз кылуу жөнүндө доогердин арызына каршы пикирлерди билдирүүдө жоопкерге мамлекеттик алымдарды төлөө боюнча милдеттенмени киргизүү керек. Конституциялык-укуктук мааниде мындай формат бир эле мезгилде чет өлкөлүк арбитраждык чечимдердин ыктыярдуу аткарылышын камсыздай алат, мамлекеттин коомдук кызыкчылыктарын көздөгөн мамлекеттик соттордун түйшүгүн жеңилдетет, ошондой эле соттор тарабынан алардын ыйгарым укуктарынан ашып кеткен учурларды эске албаганда, эл аралык коммерциялык арбитраждын бүтүндөй ишине көмөк көрсөтөт.

7. Эл аралык коммерциялык арбитраждардын көзкарандысыз статусу деп алардын ишине мамлекеттик сот көзөмөлүнүн таптакыр жоктугун түшүнүүгө болбойт. Улуттук жана колдонуудагы эл аралык мыйзамдарда каралган негиздердин тизмегине ылайык мыйзамдуулукту жана негиздүүлүктү текшерүү үчүн эл аралык коммерциялык арбитраждар тарабынан чыгарылган чечимдер процессуалдык изилдөөлөр аркылуу жүзөгө ашырылат, атап айтканда: келишимде жарактуу арбитраждык эскертмелер болгондугуна байланыштуу мамлекеттик сот тарабынан доо арызды кароосуз калтыруу, башталган бейтарап/арбитраждык териштирүүлөр боюнча мамлекеттик камсыздоо чараларын кабыл алуу, эл аралык коммерциялык арбитраждардын чечимдерине каршы туруу (мыйзамда каралган өлкөдө), мындай чечимдерди таануу жана аткаруу, эл аралык коммерциялык арбитраждардын чечимдерин мажбурлап аткарууга аткаруу барактарын берүү.

Изденүүчүнүн жеке салымы.

Бул диссертация жана диссертациялык изилдөөнүн илимий натыйжалары өз алдынча илимий изилдөөнүн жүрүшүндө алынган, ошондой эле автордун эл аралык коммерциялык арбитраж жаатында иш алып барган юрист катарындагы кесиптик ишмердүүлүгүнө негизделген. Мындай иштин жүрүшүндө ушул изилдөөгө тиешелүү болгон маселелерди жөнгө салган укуктук булактар, ата-мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуу-укук таануучулардын бир нече илимий адабияттары изилденди, каралды жана аларга талдоо жүргүзүлдү. Автордун жеке салымы болуп өзүнүн жаңылыгы, реалдуу теориялык, конституциялык жана эл аралык-жеке көйгөйлөрдү изилдөөдөгү практикалык мамилелери, алынган тыянактары жана берилген сунуштамалары, ата-мекендик жана чет өлкөлүк элементтердин ортосундагы талаш-тартыш боюнча чыгарылган чечимдерди аткарууга жана бейтарап териштирүүгө, эл аралык коммерциялык арбитраждарга тартылган

бардык субъектилер үчүн өзүнүн практикалык баалуулуктары бар экендиги менен айырмаланган темага диссертациялык изилдөө жүргүзгөндүгү эсептелет.

Диссертациялык изилдөөнүн апробациялоо.

Диссертациялык изилдөө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтунун укук бөлүмүндө талкууланды. Диссертацияда камтылган негизги жоболор, корутундулар жана сунуштамалар автордун илимий эмгектеринде жарык көрүп чагылдырылды, ошондой эле «Ата-Түрк Ала-Too Эл аралык университетинде» «Бизнес укук» предмети боюнча сабактарды өткөрүүдө, Кыргыз Республикасынын Соода-өнөр жай палатасына караштуу Эл аралык бейтарап соту тарабынан уюштурулган конференцияларда, тренингдерде жана семинарларда, «Кумтор Оперейтинг Компани» ЖАКтын жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу, курчап турган чөйрөнү коргоо, өндүрүш процессинин коопсуздугу жана алтын кенинин ишинин таасири тийген аймактардагы калкты социалдык жактан коргоо боюнча ченемдерди жана талаптарды сактоосу, ошондой эле мамлекет тарабынан жүргүзүлгөн көзөмөлдүн абалын текшерүү жана иликтөө боюнча 2012-жылдын 2-апрелиндеги убактылуу комиссиянын Чечими менен бекитилген убактылуу депутаттык комиссиянын Эксперттик тобунун ишинде колдонулган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда толук чагылдырылышы.

Жүргүзүлгөн диссертациялык изилдөөнүн жалпы жоболору жана теориялык жыйынтыктары, корутундулар, илимий-практикалык сунуштамалар Кыргыз Республикасынын ЖАК тарабынан сунушталган жана РИНЦ системасына кирген илимий-практикалык басылмаларга жарык көргөн илимий эмгектерде чагылдырылды.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация киришүүдөн, 2 бапты жана 6 бөлүмдү бириктирген негизги бөлүктөн, корутундудан жана практикалык сунуштамалардан, ошондой эле колдонулган адабият булактарынын тизмесинен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө тандалып алынган теманын актуалдуулугу негизделип, изилдөөнүн максаты жана милдети аныкталды, изилдөөнүн объектиси жана предмети түзүлдү, маселелердин иштелип чыккан деңгээли көрсөтүлөт, иштин илимий жактан жаңылыгы, методологиялык, теориялык жана практикалык негиздери коргоого алып чыккан негизги жоболор чыгарылат, теориялык жана практикалык маанилүүлүгү жөнүндө маалыматтар келтирилет, ошондой эле диссертациялык ишти апробациялоонун жыйынтыгы көрсөтүлөт.

Биринчи бап «Эл аралык коммерциялык арбитраж институтунун ишмердигинин теориялык жана конституциялык-укуктук негиздери» үч бөлүмдөн турат, анын мазмунунда эл аралык коммерциялык арбитраждын ишмердигинин алкагында бейтарап сот институтунун негизги ишмердиги ачылып берилет, аны коштогон мыйзамдуу реформаларга талдоо жүргүзүлөт, теориялык жана конституциялык-укуктук позиция менен алар тарабынан кабыл алынган чечимдердин статусу каралат.

Диссертациялык изилдөөнүн теориялык негиздерин төмөнкү ата-мекендик укук таануучулардын эмгектери түздү: Ч.И. Арабаев, Б.И. Борубашев, Н.Р. Розахунова, Э.Дж. Бейшембиев, Б.Т. Токтобаев, Т.И. Ганиева, А.Н. Ниязова, З.Ч. Чикеева, А.А. Токтогулов, Азиз Канатбек, Н.О. Пак, А.В. Тен, Н.Б. Аленкина, Н.С. Турсунбаев, Ш.Д. Рыскулов, Э.Н. Ракимбаев ж.б. Булар изилденип жаткан теманын ар кандай маселелерин иликтөөдө өздөрүнүн бараандуу салымдарын кошушкан.

Тилекке каршы, бул диссертацияда көтөрүлгөн айрым маселелер боюнча ата-мекендик окумуштуу-укук таануучулар, практик юристтер, бейтарап соттордун судьялары жана арбитрлери тарабынан ар кандай илимий жана практикалык басылмаларда

жарыяланган илимий макалалар Кыргызстандагы эл аралык жана бейтарап арбитраждын ишмердүүлүгүнүн айрым тар маселелерине жана кабыл алынган чечимдердин аткарылышына багытталып топтолгон.

Изилдөө темасынын комплекстүүлүгүнө жана масштабына байланыштуу, бул эмгекте каралган маселелерди жүзөгө ашыруунун теориясы менен практикасынын чет өлкөлүк маанилүү изилдөөлөрүнүн ичинен юристтердин жана укук таануучулардын эң аз же олуттуу эмгектерин бөлүп көрсөтүү өтө кыйын. Ошентсе да, Россия менен Казакстандын төмөнкү окумуштууларынын эмгектерин көрсөтө кетүү зарыл: В.М. Анурова, Л.П. Ануфриева, К.А. Бекяшева, М.М. Богуславского, А.И. Вакула, О.О. Виноградова, Н.А. Васильчикова, Е.В. Васьковского, Е.Б. Веред, Н.Г. Вилкова, П.Н. Евсеева, О.Г. Казанцева, Б.Р. Карабельникова, А.С. Комарова, А.А. Костина, В.М. Корецкого, С.А. Кравцова, С.А. Курочкина, С.Н. Лебедева, А.И. Минакова, В.А. Мусина, О.Ю. Скворцова, М.К. Сулейменова, Н.К. Толчеева, С.В., А.Г. Федорова, С.В., Черниченко, В.В. Яркова ж.б.

Чет өлкөлүк окумуштуулардан төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот: Ahmed Almutawa, George A. Bermann, Sébastien Besson, Eves Derains, Joachim J.Frick, Martin F. Gusy, Eckhard R. Hellbeck, James M. Hosking, Carolyn B. Lamm, Mistelis Loukas, Jean-François Poudret, William W.Park, Brekoulakis Stavros L., Eric A. Schwartz, Franz T. Schwartz, Andrea Marco Steingruber, István Szászy, Jefrey M. Waincymer ж.б.

«Кыргыз Республикасында бейтарап сот институтунун калыптануу тарыхы жана бейтарап соттордун өнүктүрүү жаатындагы мыйзамдуу реформалар» деген аталыштагы **биринчи бөлүмдө** автор тарабынан Кыргызстанда бейтарап териштирүү институтунун жайылышынын тарыхый этаптары каралат, Советтик мейкиндикте бейтарап соттордун өнүктүрүүнүн ири масштабдуу башталыштары болуп 1930 жана 1932-жылдары 2 соттун: Деңиз арбитраждык комиссиясынын туруктуу бейтарап сотунун жана Москвадагы Бүткүл союздук соода палатасына караштуу Тышкы соода Арбитраждык Комиссиясынын түзүлгөндүгү ачылып берилет. [*Арямов, А. А. Перспективы развития третейского судопроизводства [Электронный ресурс] / А. А. Арямов. – Режим доступа: http://www.pravosoznanie.org/917. – Загл. с экрана.*].

Бирок, Кыргызстанда рыноктук мамилелердин өнүгүүсү менен Кыргызстандык мамлекеттик сот системасында доолордун санынын дайыма өсүүсүн жөнгө салуу кыйын боло баштарын түшүнүү менен 1993-жылы эле өлкөдө талаштарды жөнгө салуунун альтернативдик механизмин түзүү идеясы пайда болгон, ал Кыргыз Республикасынын жарандарына талаштарды соттон тышкары жөнгө салуу үчүн бейтарап соттордун түзүү укугун берүү жолу менен конституциялык тартипте бекитилген. 1994-жылдын апрелинде «Кыргыз Республикасынын соода-өнөр жай палатасы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы кабыл алынган, ал эми сегиз айдан кийин Кыргыз Республикасынын Соода-өнөр жай палатасынын Президиуму тарабынан дайыма иштей турган бейтарап арбитраждык соту түзүлгөн. 1997-жылы Конституциялык сот бейтарап соттун Кыргыз Республикасынын Соода-өнөр жай палатасы тарабынан түзүлүшүн конституцияга жатпайт деп тапкан, бул бейтарап сот институтунун өнүгүүсүн токтоткон. 2001-жылы "Бейтарап арбитражды түзүү жана анын агрардык чөйрөдө иштөөсү боюнча пилоттук долбоорлорду өткөрүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгына ылайык, Чүй облусунун Сокулук жана Ысык-Ата райондорунда, Ош облусунунКара-Суу районунда жана Жалал-Абад облусунун Сузак районунда агрардык чөйрөдөгү мүлктүк талаштарды кароо боюнча бейтарап арбитражды түзүү жана анын иштөөсү боюнча пилоттук долбоорлорду өткөрүү жактырылган. 2002-жылдын 30-июлунда Кыргыз Республикасында "Кыргыз Республикасындагы бейтарап соттор жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы кабыл алынган. 2003-жылы көрсөтүлгөн мыйзам "Кыргыз Республикасындагы бейтарап соттор жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамы деп өзгөртүлгөн, ал бүгүнкү күнгө чейин

Кыргызстандагы бейтарап соттордун ишмердигин жөнгө салуучу жалгыз атайын мыйзам болуп калып келет.

2006-жылдагы конституциялык реформанын негизги жетишкендиги болуп, бейтарап соттор Кыргызстандын жарандары тарабынан түзүлө ала тургандыгы жөнүндө чечим эсептелет. 2010-жылы Кыргызстандын Конституциясын кабыл алуу менен бейтарап соттору түзө ала турган субъект жөнүндө талаптарды жокко чыгарган ченем киргизилген. Жүргүзүлгөн мыйзам жаратуучулук реформалардын натыйжасында "Кыргыз Республикасындагы бейтарап соттор жөнүндө" мыйзамга ылайык бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында үзгүлтүксүз иштеген жана бир жолу иштеген бейтарап соттор өз алдынча түзүлө алат, анткени алар конкреттүү талашты чечүү үчүн түзүлөт. Кыргыз Республикасында бейтарап сотторго мамлекеттик соттордун чечимдерине барабар келген статус берилген, бир гана айырмасы мамлекеттик сотторго караганда бейтарап соттор өзүлөрүнүн чечимдерин мажбурлап аткартуунун укуктук механизмдерине ээ эмес.

Ошентип, Кыргыз Республикасында бейтарап соттор институтун жайылтууга мүмкүндүк берген сот системасынын конституциялык реформалары коомдун кызыкчылыктарын өнүктүрүүгө жана анын жашоо шартын жана муктаждыктарын жакшыртууга багытталган мамлкеттин коомдук, саясий жана социалдык өнүктүрүүнүн объективдүү принциптерине негизделген деген тыянак чыгарууга болот.

"Заманбап Кыргызстандагы эл аралык коммерциялык арбитраж: ишмердигинин маңызы, укуктук негиздери, түрлөрү жана принциптери" **деген экинчи бөлүктө** бар болгон доктриналарга, Кыргызстандын жана башка мамлекеттердин мыйзамдарынын мисалында анын ишмердигинин жана статусунун конституциялык-укуктук негиздерге ылайык эл аралык коммерциялык арбитраж институту комплекстүү каралат. Юридика илимдеринин доктору Н.Ю. Ерпылева белгилегендей, юридикалык илимде эл аралык коммерциялык арбитраждын маңызы бир нече аспектилерде түшүндүрүлөт: коммерциялык талаштарды кароо механизмин белгилөө үчүн, коммерциялык талаштарды кароого арналган органды белгилөө үчүн жана талашы кароо үчүн тандалган же аныкталган арбитраждын (бир арбитражды же 3 арбитрды) курамын белгилөө үчүн [*Ерпылева, Н. Ю. Международный коммерческий арбитраж: правовые основы функционирования [Текст] / Н. Ю. Ерпылева. – Междунар. право. – 2013. – № 1. – С. 1-74.*].

Илимде бүгүнкү күндө арбитраждын 4 теориясын бөлүп карашат: - келишимдүү, - процесстик, - автономдуу, - аралашма. Эл аралык коммерциялык арбитраждардын укуктук негизин көп тараптуу эл аралык конвенциялар, келишимдер түзөт, ал эми белгилүү мамлекеттин ички мамлекеттик деңгээлинде эл аралык коммерциялык арбитражды укуктук жөнгө салуу тийиштүү мыйзамдарды кабыл алуу менен жүзөгө ашырылат. Бирок, ар түрдүү мамлекеттерде конституциялык тартипте, же болбосо кыйыр, ар башка мамлекеттердин ички мыйзамдарында эл аралык укуктун ченемдеринин жана бул мамлекеттердин улуттук мыйзамдарынын ченемдерин башкарган анын инструменттеринин артыкчылык маселеси ар кандай каралат. Кыргызстандын иштеп жаткан Конституциясы эл аралык укуктук принциптеринин жана ченемдеринин ички мамлекеттик мыйзамдардан артыкчылыгына түз көрсөтмөнү камтыбайт. "Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдери жөнүндө" мыйзамга ылайык Кыргыз Республикасында мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп эсептелеген эл аралык келишимдер, ошондой эле эл аралык укуктун жалпы кабыл алынган принциптери жана ченемдери Кыргыз Республикасынын укуктук системасынын түзүүчү бөлүгү болуп эсептелет.

Заманбап Кыргызстанда эл аралык арбитраждын жайылтылган түрлөрүнүн бири эл аралык инвестициялык арбитраж болуп калды, ал тарабынан кабыл алынган тийиштүү эки тараптуу макулдашууда алдын ала каралган инвесторлорго бирдей мамиле кылуу стандартарынын бузулушу предметине эл аралык инвестициялык арбитраждын алкагында мамлекеттин суверендүү аракеттери талашууга жатат. Эл аралык инвестициялык

талаштарда, эрежеге ылайык, инвесторлор тарабынан чет элдик инвестицияларды экспроприациялоо жаатындагы айып тагылат, ал доктринада жеке менчиктин наркын талаптагыдай компенсациялабастан жеке менчикти мажбурлап алып коюунун бир формасын түшүндүрөт [*Friedman, S. Expropriation in International Law [Text] / S. Friedman. – L.: Stevens & Sons, Toronto: Carswell Co, 1953. – xvi, 236 p.*]. Көп учурда мамлекет жеке менчикти мындай алып коюуну жалпы максаттар үчүн улутташтыруу жолу деп аныктайт. М.В. Щербина белгилегендей, "Мамлекет тарабынан жалпы максатка берилген баа улутташтыруу жалпы максатка кызмат кылдыбы же жокпу дегенди мамлекет өзү аныктай турган негизде кабыл алынат" [*Щербина. М. В. Международно-правовые вопросы национализации и защиты частной собственности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / М. В. Щербина. – СПб., 2000. – 224 с.*]. Б.а. мамлекеттер жалпы максаттарды аныктоодо жана аны адекваттуу компенсациялоо шартында инвесторлордун жеке менчигин алып коюунун тууралыгын аныктоодо суверендүү. Бул үчүн экспроприациянын учурун жана процессин аныктоо маанилүү. Тилекке каршы, Кыргыз Республикасында алып коюлган инвестицияларды компенсациялоо (реквизиция) процессинин маселесин так жөнгө салуу улуттук мыйзамдарда жөнгө салынган эмес. Муну менен бирге, экспроприация, инвестицияларды компенсациялоо чаралары жөнүндө мындай жоболор чет элдик инвестицияларды өз ара колдоо жана коргоо жөнүндө көп тараптуу жана эки тараптуу макулдашууларга кошуу жолу менен эл аралык-жеке укуктун деңгээлине чейин көтөрүлгөн. Бул, өз кезегинде чет элдик уюмдардын аракеттерине кеңири эркиндиктерди берет, алар мамлекет менен инвестициялык макулдашууларды түзүүдө:

- чыгымдын көлөмү жөнүндө өзүнүн түшүнүгүн көбөйтүү тенденциясына ээ болот, бул мамлекетке чет элдик элемент менен инвестициялык макулдашууга киришүүсүнүн тобокелдигин баалоого мүмкүндүк берет.;

- мамлекеттин жалпы-укуктук аракеттер түшүнүгүн өз алдынча чечмелешет жана алардын каалаганын экспроприациялык катарында мүнөздөшөт.

Чет элдик инвестицияларды экспроприациялоо айыбы менен инвестициялык талаштарды жөнгө салуу боюнча эл аралык борборго (мындан ары – ИТЖЭБ) берилген доолор боюнча Кыргыз мамлекетин жоопкер катарында тарткан эл аралык териштирүүлөр көп болуп жаткандыктан, Мамлекеттер жана чет элдик жактар ортосундагы инвестициялык талаштарды чечүү тартиби жөнүндө 1965-жылдагы Вашингтон Конвенциясы өзүнө көңүл бурууну талап кылат. Бул эл аралык инструмент юридикалык жактан Кыргыз Республикасы үчүн күчүнө кире элек, анткени тийиштүү актка Президент А.А. Акаев тарабынан кол коюлган, бирок анын "жоголуп кеткендигине" байланыштуу депозитарийге талаптагыдай өткөрүлүп берилген эмес. Же болбосо, А.М. Васильевдин айтканы боюнча депозитарий мамлекеттин жогорку органы тарабынан эл аралык келишимдин акыркы бекитилген далилин алган эмес [*Васильев. А. М. О системах советского и международного права [Текст] / А. М. Васильев // Сов. государство и право. – 1985. – № 1. – С. 64-72.*]. Бирок, Кыргызстандын чет элдик инвесторлоруна көрсөтүлгөн Конвенция менен биринчиден, Инвестициялык талаштарды чечүүнүн кошумча эрежелери деп айтылып келген 1978-жылдагы Вашингтон конвенциясынын Кошумча протоколунун негизинде белгиленген эл аралык арбитраждык органга кайрылуу мүмкүнчүлүгү бар. Бул мүмкүнчүлүк Вашингтон конвенциясында алдын ала каралган инвестициялык талаштарды чечүү жол-жоболорун колдонуу мүмкүн болбой калган учурда колдонулат. Бир жагынан, Кыргызстан үчүн Вашингтон конвенциясынын күчүнө кирүү процесси талаптагыдай аягына чыккан эмес жана Конвенцияга Кыргызстан тарабынан "инвестор", "чет элдик инвестициялар" деген түшүнүктөргө чектөөлөрдү киргизүү жөнүндө кандайдыр бир сөздөр болгон эмес. Экинчи жагынан, Вашингтон конвенциясынын статусунун түшүнүксүз болгондугуна карабастан Кыргызстан талаштарды кароого ИТЖЭБдин юрисдикциясын түз таануу менен инвестицияларды коргоо жөнүндө өкмөттөр аралык макулдашууларды түзүүнү уланта берген. Бул, Вашингтон

Конвенциясынын мыйзамдаштыруусун күтпөстөн инвесторлордун ИТЖЭБдин талаштарды чечүүсүнүн кошумча каражаттарына жардамга келүүсүнө шарт түзүп берди, бул Кыргызстанга каршы көптөгөн эл аралык инвестициялык талаштардын өнүгүшүнө түрткү болду.

Бирок, изилденген маселелер жана чыгарылган корутундулар эл аралык коммерциялык арбитраждын ишмердиги негизделген принциптердин алкагында анын аброюна жакшы баа бербөө максатын көздөбөйт, принциптери: тез териштирүү, талашты чечүүдө колдонула турган материалдык укукту тандоодо тараптардын эркинин эркин болуу принциби, арбитрдин калыс болуусу жана териштирүүнүн купуялуулук принциби, арбитраждын чечиминин акыркы жана милдеттүү болуу принциби, арбитраждык териштирүүнүн жеңилдетилген жол-жобо принциби.

"Арбитраждык чечимдердин акыркы болуу принциби: Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасынын позициясы" аттуу **үчүнчү бөлүктө** Кыргыз Республикасынын ар бир жаранынын Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучу болгон эл аралык келишимдерде, жалпы таанылган принциптерде жана эл аралык укуктун ченемдеринде алдын ала каралган анын укуктарын жана эркиндиктерин сот тарабынан корголушунун кепилдигине болгон конституциялык укуктарынын арасында эл аралык коммерциялык арбитраждар тарабынан чыгарылган чечимдердин статусуна талдоо жүргүзүлөт.

К.Ф. Гуценко белгилегендей, сот адилеттүүлүгүн аткаруунун белгилерине төмөндөгүлөр кирет: соттук чечимдердин жалпы милдеттүүлүгү, өзгөчө тартипти (жол-жобону) сактоо менен жана өзгөчө орган – сот (судья) тарабынан конкреттүү ыкмалар менен сот адилеттүүлүгүн аткаруу [*Гуценко, К.Ф. Правоохранительные органы [Текст]: учеб. / К.Ф. Гуценко. – 5-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2016. – 368 с.*]. биринчиден, бейтарап соттор соттук бийликти жүзөгө ашырары, бирок мамлекеттин юрисдикциялык системасына кирери белгиленди. Экинчиден, бейтарап соттордун жана эл аралык соттордун чечимдери Кыргыз Республикасында өзүнүн күчү боюнча мамлекеттик соттун чечимине барабар, алардын айырмасы мамлекеттик соттор өзүнүн чечимдерин дагы, бейтарап сотторун жана эл аралык коммерциялык арбитраждардын дагы чечимдерин мажбурлап аткаруунун укуктук механизмдерине ээ. Үчүнчүдөн, Кыргызстандын Конституциясында жогоруда көрсөтүлгөн арбитраждардын чечимдеринин акыркы болуу статусу түз конституциялык бекитүүсү жок. Төртүнчүдөн, арбитраждык чечимдер жалпыга милеттүү эмес, алар териштирүүнүн тараптарына гана милдеттүү. Эгерде, талашты ошол эле сот тарабынан кайра карап чыгуусуна байланыштуу жаңы чечим кабыл алынбаса, алар тараптар үчүн милдеттүү болуп кала берет. Бул талдоо бейтарап соттун же эл аралык коммерциялык арбитраждын ишмердиги сот адилеттүүлүгүнүн көрсөтүлгөн белгилеринин бирөөнө дагы жооп бербей тургандыгын көрсөттү.

Ошентип, жүргүзүлгөн талдоонун жыйынтыктары боюнча эл аралык коммерциялык арбитраждардын чечиминин акыркы болуусу тараптардын келишкендигинен гана эмес, Кыргызстандагы бейтарап соттордун ишмердигин жөнгө салган атайын мыйзамдын ченемдеринен жана Кыргыз Республикасында кандайдыр бир компетенттүү сот же апелляциялык арбиртаж тарабынан аны жокко чыгаруунун укуктук механизмдеринин жок болгон фактысынан келип чыгат.

"Заманбап Кыргызстанда эл аралык коммерциялык арбитраждын чечимдерин таануунун жана аткаруунун конституциялык-укуктук өзгөчөлүктөрү" деген экинчи глава үч бөлүктөн турат, алардын мазмунунда эл аралык коммерциялык арбитраждын юрисдикциясынын теориялык жана конституциялык-укуктук негиздери каралат, анын мамлекеттик соттор менен өз ара аракеттешүүсүнүн формалары жана максаттары изилденет, ошондой эле изилденип жаткан тематикада актуалдуу болгон практикалык көйгөйлөргө талдоо жүргүзүлөт

Бул **изилдөөнүн негизги объектиси** болуп эл аралык коммерциялык арбитраждын ишмердүүлүгүнүн процессинде жана анын тарыхый өнүгүү контекстинде анын чечимдерин аткарууда өнүгүп жаткан коомдук мамилелер жана укуктун өнүгүшүнүн ар кандай этаптарындагы конституциялык-укуктук өзгөчөлүктөр эсептелет.

Изилдөөнүн предмети - талаш-тартыштарды кароодо эл аралык коммерциялык арбитраждардын ишмердигин конституциялык-укуктук жөнгө салуу, эл аралык коммерциялык арбитраждардын чечимдерин талашуу, таануу жана аны аткаруу боюнча мамлекеттик соттордун практикасы.

Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык негизи болуп таануунун төмөнкүдөй методдору эсептелди: талдоо, синтез, жалпылоо, окшоштук, системдик мамиле, тарыхый-укуктук, салыштырма-укуктук, социологиялык, логикалык изилдөө, диалектика, моделдөө, укуктук интерпретациялык, индукция жана дедукция методу, формалдуу-юридикалык, байкоо методу, сүрөттөө, абстракциялоо ж.б.

Диссертациялык изилдөөнүн негизин эң башкылардан болуп мамлекеттин жана укуктун, конституциялык укуктун жана эл аралык жеке укуктун теориясы жана тарыхы боюнча илимий эмгектер, ошондой эле колдонуудагы мыйзамдардын жоболору жана чет өлкөлүк арбитраждык органдардын чечимдерин таануу жана аткаруу боюнча өлкөлөрдүн милдеттерин аныктай турган, Кыргызстан үчүн күчүнө кирген эл аралык конвенциялар жана келишимдер түзөт.

Айрым маселелерди изилдөөдө чет өлкөлүк арбитраждык чечимдерди аткарууда баш тартуу тууралуу иштер боюнча бейтарап соттордун, ата-мекендик мамлекеттик соттордун, айрым чет өлкөлүк соттордун практикалары каралды, чет өлкөлүк изилдөөчүлөрдүн жана соттордун пикирлери берилди.

Бул эмгекте колдонулган ата-мекендик сот практикасынын материалдары автор тарабынан мамлекеттик бийлик органдарынын жана электрондук укуктук тутумдардын жарыяланган расмий басылмаларынан чогултулган.

Эл аралык коммерциялык арбитраж институнун ишмердигинин теориялык жана конституциялык-укуктук негиздерин изилдөөдө автор жалпы жана Кыргызстандагы арбитраж институтунун өнүгүүсүнүн жалпы динамикасын кароодо тарыхый-укуктук талдоону колдонгон. Бейтарап арбитраждын жана эл аралык коммерциялык арбитраждын жана алар кабыл алган чечимдердин статусун өзгөртүү жаатындагы мыйзамдардын өнүгүүсүнүн жана реформаланышынын этаптуулугуна, ырааттуулугуна байкоо жүргүзүүнүн жыйынтыгында логикалык изилдөө укуктук объектини тарыхый түшүнүү менен толукталды. Арбитраждык эскертменин түшүнүгүн, түрлөрүн, өзгөчөлүктөрүн изилдөөдө диссертациялык иштин автору ар түрдүү тарыхый-укуктук теориялардын жана доктриналардын методологиялык синтезин, салыштырма-укуктук методду колдонгон. Диссертацияда коюлган тапшырмаларды ишке ашыруу өз кезегинде диалектикалык ыкманын жалпы методологиялык принциптерине кайрылууга шарттады. Диалектикалык метод мамлекеттик соттор менен эл аралык коммерциялык арбитраждардын, бир жагынан чет элдик арбитраждык чечимдерди таанууга жана аткарылуусуна алып келүүгө көмөк көрсөтүү, экинчи жагынан арбитраждардын ишмердигине мамлекеттик контролду жүзөгө ашыруу боюнча аларга берилген ыйгарым укуктарды ишке ашырууда өз ара аракеттешүү маселелеринде болуп жаткан процесстерди жана көрүнүштөрдү карап чыгууга мүмкүндүк берди. Чет элдик арбитраждардын чет элдик инвестициялар чөйрсүндөгү чечимдерин таануунун жана аткаруунун актуалдуу көйгөйлөрүн кароодо автор изилденип жаткан тематикадагы көйгөйлөрдү аныктоонун толуктугу жана аларды чечүү жолдорун иштеп чыгуу үчүн баяндама, укуктук интерпретациялык, формалдуу-юридикалык методорун, байкоо методун колдонгон. Изилдөөдө формалдуу-юридикалык сыяктуу жана башка жеке методдор колдонулган, буларды колдонуу жыйындысында изилдөө предметин тереңирек кароого мүмкүндүк берди.

"Арбитраждык макулдашуу эл аралык коммерциялык арбитраждын негизи катарында" **деген биринчи бөлүктө** эл аралык коммерциялык арбитраждарга талаштарды арбитраждык эскертүү, макулдашуу, жазуулар түрүндө кароого юрисдикция берген негиздердин ар түрдүү формалары, түрлөрү, өзгөчөлүктөрү, укуктук жөнгө салынуусу жана көйгөйлөрү каралат. Кыргыз Республикасында талаштарды жөнгө салуунун ыкмасын бекемдеген жайылтылган ыкма катарында арбитраждык же бейтараптык эскертме эсептелет. Арбитраждык эскертменин бар болуусу эл аралык арбитраждык териштирүүнү соттук териштирүүдөн айырмалайт, анткени талаш пайда болгон учурда сот органдарынын юрисдикциясы күчүнө кириши үчүн өзүнчө макулдашууну түзүү талап кылынбайт. Арбитраждык макулдашуунун бар болуу жана жарактуу маселеси Сырткы соода арбитражы жөнүндө 1961-ж Европалык конвенцияда жана ЮНСИТРАЛдын Типтүү мыйзамынын 16(1)-беренесинде бекитилген *"компетенциянын компетенциясы"* принциби боюнча эл аралык арбитраждык органдын өзү тарабынан аныкталат. Кыргыз Республикасында бул доктринанын маңызы "Бейтарап соттор жөнүндө" мыйзамдын, эл аралык арбитраждын компетенциясы тийиштүү арбитражда гана каралуу мүмкүндүгүн алдын ала караган 14-беренесинде бекитилген.

Арбитраждык эскертменин бар болуу жана жарактуу маселесин кароодо пайда болгон көйгөйлөрдүн арасынан төмөндөгүлөр бөлүнүп алынган жана аларга талдоо жүргүзүлгөн: арбитраждык эскертменин формасы (жазуу түрүндө, оозеки, кат-кабарларды алышуу жолу менен), талаптагыдай таризделиши жана ыйгарым укуктуу адамдар тарабынан кол коюлуусу (тараптардын так чагылдырылган эрки), түзүлүшү жана мазмуну, тараптардын арбитраждык эскертмесиндеги үчүнчү жактардын статусу, аткаруу өндүрүшү баскычында арбитраждык эскертменин аракети.

Ошентип, жүргүзүлгөн талдоо эл аралык коммерциялык арбитражда арбитраждык макулдашуу териштирүү баскычында да, аткаруу өндүрүшүндө да сакталышы керек болгон эркин экономикалык жүгүртүү жана тараптардын өз алдынча эркин принциптерине негизделген деп резюмелөөгө мүмкүндүк берет.

"Мамлекеттик соттун бейтарап соттор жана эл аралык коммерциялык арбитраждар менен болгон өз ара аракеттешүүсү: конституциялык-укуктук мүмкүнчүлүктөр жана юрисдикциянын чеги" **деген экинчи бөлүктө** эл аралык арбитраждардын чечимдерин ыктыярдуу аткарууга аргасыз кылуу жана демилгелөөнүн механизмдери каралат, автордун оюу боюнча аларга негизги натыйжалуулукту мамлекеттик соттук бийлик берет. О.Ю. Скворцов белгилегендей "бейтарап соттор ишкердик коомдоштукту өз алдынча жөнгө салуучу инструмент катары иштөөсү керек экендигине карабастан, бейтарап териштирүүнү мамлекеттик колдоосуз бул юрисдикциялык институттун калыптануусу өтүү кыйын болгон тоскоолдуктарга дуушар болот" [*Скворцов, О. Ю. Третейское разбирательство предпринимательских споров в России: проблемы, тенденции, перспективы [Текст] / О. Ю. Скворцов. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 704 с.*]. Кыргызстанда өз ара аракеттешүүнүн негизги формалары болуп төмөндөгүлөр эсептелет: 1. Талашты чечүү үчүн бейтарап сотко берүү. 2. Доо арызды кабыл алуудан баш тартуу. 3. Доо арызды кайтаруу. 4. Арызды кароосуз калтыруу. 5. Иш боюнча өндүрүштү токтотуу. 6. Доону камсыз кылуу, доону камсыз кылуунун түрүн экинчиси менен алмаштыруу, үзгүлтүксүз иштеген бейтарап сот тарабынан жүзөгө ашырылган бейтарап териштирүүдө тараптын арызы боюнча доону камсыз кылуудан баш тартуу боюнча чара көрүү жөнүндө маселелерди кароо. 7. Аларды мажбурлап аткартууга аткаруу барагын берүү жолу менен бейтарап соттордун чечимдерин таануу жана аткартуу. Муну менен бирге, мамлекеттик соттордун бейтарап соттор жана эл аралык коммерциялык арбитраждар менен өз ара аракеттешүүсү эл аралык коммерциялык арбитраждардын ишмердигине мамлекеттик соттук контролду жүзөгө ашыруунун ыкмасы болуп эсептелет. Изилдөөнүн авторунун оюу боюнча бул логикага туура келет, анткени, ушунун негизинде мамлекет жарандык коомго сырткы экономикалык жана

социалдык чөйрөнүн туруктуу өнүгүүсүн жана буга ылайык ишкердик ишмердиктин субъектилеринин укуктарынын жана мыйзам менен корголгон кызыкчылыктарынын корголушун камсыз кылып жатат.

Ошентип, мамлекеттик соттордун бейтарап соттор жана эл аралык коммерциялык арбитраждар менен болгон өз ара аракеттешүүсүнүн призмасы аркылуу жүзөгө ашырылган мамлекеттик контроль талашты чет өлкөгө чыгаруу мүмкүнчүлүгүн караган тигил же бул эл аралык-укуктук инструментте катышуусунун натыйжалуулугун жана максаттуулугун баалоого, ошондой эле көйгөйдү аныктоого жана эл аралык коммерциялык арбитраждын маселелерин жөнгө салуучу ата мекендик мыйзамдарды жакшыртууга, алар кабыл алган чечимдерди таанууга жана аткарууга мүмкүндүк берет.

"Чет элдик инвестициялар чөйрөсүндөгү чет элдик арбитраждык чечимдерди таануу жана аткаруу институту: абалы, келечеги жана чечүү жолдору" **деген үчүнчү бөлүктө** автор тарабынан Кыргызстанды өлкөнүн мамлекеттик сот системасынын чегинен чыгарылган көптөгөн инвестициялык талаштарга тартуунун себептери, негиздери, мүмкүн болуучу тобокелдиктери талданат жана аныкталган көйгөйлөрдү чечүү боюнча бир катар сунуштамалар келтирилет.

Өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүн жакшыртуу үчүн ар түрдүү тармактарга чет элдик инвестицияларды тартууга умтулууда мамлекет өлкөгө пайда алып келбеген келишимдерге кол коюу, инвесторлого узакка созулган салык жеңилдиктерин берүү, өзүнүн соттук иммунитетинен, доону алдын ала камсыз кылуудан иммунитеттен, чет элдик арбитраждык чечимди аткаруудан иммунитеттен баш тартуу менен жогорку бааны төлөшөт, б.а. мамлекеттер чет өлкөлүк арбитраждык органдын чечимин кабыл алууга жана аткарууга алдын ала макулдугун беришет. Негизинен бул 3 ыкма менен болот: чет элдик инвестор менен кабыл алган мамлекеттин ортосунда өз алдынча инвестициялык контрактты түзүү аркылуу; инвесторлордун мамлекети менен инвестицияны кабыл алып жаткан мамлекеттин ортосунда түзүлгөн инвестицияларды өз ара коргоо жана демилгелөө жөнүндө эки тараптуу макулдашуунун алкагында; же болбосо кабыл алып жаткан мамлекеттин чет элдик инвестициялары жөнүндө улуттук мыйзамдардын жоболорунун негизинде.

Чет элдик инвестициялар чөйрөсүндөгү талаштарда жоопкер катарында суверендүү мамлекеттин атынан алардын Өкмөтү чыгат. Анын натыйжасында, чет элдик компаниялар өзүлөрүнүн ишмердигине өлкөнүн Өкмөтүнүн бардык кийлигишүүлөрүнө эл аралык деңгээлде каршылык көрсөтүүгө юридикалык жактан бекитилген мүмкүнчүлүккө ээ, ал инвесторлордун оюу боюнча алардын пайда табуусуна таасирин тийгизет же таасирин тийгизиши мүмкүн. Инвесторлор мамлекетке эл аралык инвестициялык арбитражды баштоого коркутуу жолу менен басым жасашы мүмкүн. Кыргызстанды жоопкер катарында тарткан инвестициялык талаштардын тез-тезден болуусу: - өлкөнүн инвестициялык климатын начарлатат; - мамлекетке каршы чечим чыгаруу жана ага ылайык чет элдик инвесторлорго бир топ суммадагы компенсацияны төлөөгө мажбурлоо тобокелдиги дайыма болуп турат; - өлкөнүн жарандарын мыйзамда каралган мамлекеттик колдоону алуу укугунан жана мүмкүнчүлүгүнөн ажыратуу менен мамлекеттик казынаны бүлдүрөт; - жарандардын мамлекет тарабынан жүзөгө ашырылган сырткы жана ички саясатка ишенбөөсүнүн, элдик толкундоолордун жана көтөрүлүштөрдүн себеби болот. Мындай абалдын негизги себеби болуп эл аралык инвестициялык арбитраждын алкагында потенциалдуу талаштардын мүмкүн болуучу көлөмү жана татаалдыгы Өкмөт тарабынан эске алынбагандыгы, суверендүү мамлекеттер тартылган эл аралык арбитраж жаатында тажрыйбалуу адистердин жоктугу эсептелет, республикалык бюджеттин арбитраждык чыгымдар боюнча эле финансылык жүктөмдөрдү көтөрө албагандыгы этибар алынбайт. Бул, биздин мамлекеттин эл аралык милдеттенмелерге кирүү механизмине Кыргызстанда бирдей жана кесипкөй мамиленин тилекке каршы иштелип чыкпагандыгынан болуп жатат. Экзекватура жол-жобосу жоопкер мамлекеттин улуттук сотторунда да, чет өлкөдө да

мамлекеттик мүлктү өндүрүү жолу менен аткарылышы мүмкүн. Бул жерде негизги аспект катарында өндүрүп алуу жүргүзүлүшү мүмкүн болгон мүлктүн категориясы эсептелет.

Ишмердиктин мамлекеттик түрлөрү илимде жана практикада суверендүү жана ишенимсиз деп бөлүнгөн, алардын натыйжасында жеке менчик укугу түзүлөт. Ошондуктан, мүлктү мажбурлап өндүрүп алуу эң алгач жетүү үчүн мындай мүлк пайдалана турган максатты аныктоону талап кылат [*Европейская Конвенция об иммунитете государств (г. Базель, от 16 мая 1972 года) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680073139. – Загл. с экрана.*]. Мамлекеттердин иммунитети жөнүндө Европалык Конвенциянын (1972-ж) 23-беренесине ылайык, соттук чечимди мажбурлап аткартуу же келишим түзгөн башка мамлекеттин мүлкүнө карата коргоо чарасы, качан гана акырыкысы жазуу формасында өзүнүн так чагылдырылган макулдугун берген учурда гана жүзөгө ашырылышы мүмкүн [*Brownlie, I. Principles of Public International Law [Text] / I. Brownlie. – 7th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 789 p.*]. Ошондой эле, мамлекеттин менчигине карата өндүрүп алууну, камоону жана чечимди аткарууну жүргүзүү башка мамлекеттин сотунда болгон териштирүүгө байланыштуу, ошол учурда гана жана ошондой өлчөмдө кабыл алуу мүмкүндүгү алдын ала каралат:

— мамлекет эл аралык макулдашууда, арбитраждык макулдашууда же кат түрүндөгү контрактта, сотко берген арызында же тараптар ортосунда талаш пайда болгондон кийин кат түрүндөгү билдирүүсүндө мындай чараларды кабыл алууга макулдугун берген;

— мамлекет бул териштирүүнүн объектиси болгон доону канааттандыруу үчүн менчикти резервге калтырган же белгилеп койгон;

— менчик мамлекет тарабынан мамлекеттик коммерциялык эмес максаттарга эмес, башка максаттарга пайдалануу үчүн түздөн-түз колдонулгандыгы же арналгандыгы жана соттук чечим чыгарылгандан кийин мажбурлоо чаралары соттук териштирүү башталган менчикке карата гана кабыл алынышы мүмкүн болгон шартта соттун мамлекетинин аймагында тургандыгы аныкталган.

Кыргызстан жогоруда көрсөтүлгөн Европалык Конвенциянын катышуучусу болбосо дагы жана эл аралык инвестициялык чечимдер боюнча өндүрүп алуу үчүн менчикти резервге калтырууга өзүнүн макулдугун билдирбесе дагы, эл аралык практикада өндүрүп алынышы мүмкүн болгон менчиктин жалгыз түрү катарында (өндүрүп алууну жүзөгө ашырып жаткан соттун аймагында болсо) мамлекет тарабынан коммерциялык максатта колдонулуп жаткан менчик болот [*Bjorklund, A. K. State Immunity and the Enforcement of Investor-State Arbitral Awards [Text] / A. K. Bjorklund // International investment law for the 21st century: essays in honor of Christoph Schreuer / edc.: C. Binder, U. Kriebaum, A. Reinisch, S. Wittich. – Oxford, 2009. – P. 302-303.*]. Мамлекет тарабынан мамлекеттик коммерциялык максаттарда колдонулуп жаткан же арналган мамлекеттик мүлк мажбурлоо чараларынан иммунитетке ээ болот.

Ошентип, Кыргызстан менен эки тараптуу, көп тараптуу түзүлгөн эл аралык келишимдердин жана конвенциялардын эл аралык-укуктук базасы айрым документтерге максаттуу өзгөртүүлөрдү киргизүү жана айрым инструменттерди жокко чыгаруу жаатында кайрадан майда-чүйдөсүнө чейин карап чыгууну талап кылат. Андан тышкары, чет элдик инвесторлор менен мамлекеттин деңгээлинде макулдашууларды түзүүдө бүтүм түзүүгө кирген факт жүзүндөгү укуктук мамилелердин квалификациясын жүргүзүү жана мамлекеттин суверендүү менчигинин жашоо жана коомдук-маанилүү объектилерине карата келишимде улуттук мыйзамдардын императивдүү ченемдерин колдонууну талап кылуу зарыл.

КОРУТУНДУ

Жүргүзүлгөн диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча төмөндөгү **негизги корутундулар** түзүлдү:

1. Бейтарап соттордун калыптануусу жана өнүгүүсү сырткы экономикалык мамилелерди либералдаштыруу талаптарына жана мамлекеттин тийиштүү эркине негизделген. Кыргыз Республикасында сырткы экономикалык талаштарды жөнгө салуу боюнча соттон тышкары органдардын санынын өсүүсү, ошондой эле эл аралык арбитраждарда эл аралык талаштардын санынын көбөйүшү, бир жагынан, коммерциялык субъектилердин укуктарын жана мыйзам менен корголгон кызыкчылыктарын коргоонун бар болгон соттук кепилдиктеринин натыйжалуу эмес индикатору катарында кызмат кылат, экинчи жагынан – мындай талаштарды жөнгө салуу боюнча эл аралык ыкмалардын ролун күчөтөт, алардын бар болгону өз кезегинде эл аралык коммерциялык мамилелердин бардык катышуучуларын тартипке салат жана жалпы өлкөнүн экономикалык, саясий жана социалдык жактан өнүгүүсүнө шарт түзөт.

2. Эл аралык коммерциялык арбитраж өзүнүн маңызы боюнча – бул, бейтарап соттун бир түрү, бирок эл аралык коммерциялык бүтүмдөн келип чыккан, б.а. чет элдик элементти тарткан мүлктүк мүнөздөгү талаштары карайт. Мамлекеттик соттук өндүрүш системасына салыштырмалуу эл аралык коммерциялык арбитраж ишмердиктин принциптери боюнча бир топ артыкчылыкка ээ. Арбитраждык макулдашуу эл аралык арбитраждын юрисдикциясынын негизи катарында негизги контрактка (макулдашуудагы макулдашуу) карата юридикалык жактан өзүнчө жана өз алдынча мүнөзгө ээ болгон жеке укуктук келишимди түшүндүрөт. Арбитраждык макулдашуунун арбитрабелдүүлүгү (чындык) төмөндөгү талаптарга жооп бериши керек:
- укуктук субъекттүү тараптардын бар болуусу (субъективдүү арбитрабелдүүлүк);
- арбитраждык макулдашуунун формасынын сакталышы (формалдуу арбитрабелдүүлүк);
- арбитраждык макулдашууну түзүүгө тараптардын ачык эрки;
- арбитраждык териштирүүнүн талаптагыдай предмети (объективдүү арбитрабелдүүлүк).

3. Бейтарап соттун чечими төмөндөгүлөр катарында эсептелбейт:
- белгиленген талаптарга жооп бербестен, көбүнчө юридикалык фактор, тараптардын эрки менен макулдашылган укуктардын бузулуусу калыбына келтирүү ыкмасы болгондуктан, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарындагы түшүнүктө мамлекеттик сот адилеттигинин актысы;
- тынчтык макулдашуусу, бирок аны тараптардын арызы боюнча беките алат.

3. заманбап Кыргызстанда мамлекеттик соттор тарабынан бейтарап соттордун жана эл аралык коммерциялык арбитраждардын чечимдерин кайра кароо жана жокко чыгаруу укугун алдын ала караган укуктук ченемдер жок. Муну менен бирге, бейтарап/эл аралык арбитраждык сотун чечимине каршы чыгуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарган ченемдик жоболор арызлануучунун соттук корголуусуна болгон конституциялык укуктарынын бузулушу катарында каралышы мүмкүн эмес. Бирок, бейтарап соттордун чечимдеринин статусу конституциялык деңгээлде бекитилбесе, улуттук соттордун бейтарап соттордун ишмердигине кийлигишүүсүнө тыюу салуу киргизилбесе арбитраждын Кыргызстанда андан ары өнүгүүсү өтө чоң тобокелдикке дуушар болот.

4. эл аралык коммерциялык талаштарды жөнгө салуунун бар болгон укуктук негиздердин көп саны "илинген абалда" турат (мисалы, Вашингтон Конвенциясы) жана Кыргызстан үчүн алардын күчүнө кирүү жол-жоболорунан талаптагыдай өтүү боюнча кандайдыр бир чаралар көрүлбөй келет. Экинчи жагынан, Кыргызстандын Өкмөтү өзүнүн "тынчтык саясатына" түздөн-түз каршы келе турган өкмөттөр аралык макулдашууларды түзүүнү улантып келет. Муну менен бирге, биздин мамлекет, эгерде Кыргызстан эл аралык келишимди сөзсүз таныш керек болсо, анда эл аралык келишимди таануу (ратификациялоо, ратификациялык грамотаны депонирлөө ж.б.) жок деген бул келишим менен өлкөнүн улуттук мыйзамдарынын ченемдеринин ортосундагы коллизияларды жок кылуу үчүн ага укуктук чектөөлөрдү жана эскертмелерди киргизүүгө мүмкүндүк берет.

5. Эл аралык коммерциялык арбитраждын мамлекеттик соттор менен өз ара аракеттешүүсү акыркыда жалпы-укуктук ыйгарым укуктардын кеңирирек спектри болгон шартта зарыл. Эл аралык коммерциялык арбитраждын мамлекеттик соттор менен өз ара аракеттешүү процесси эки тараптуу болушу керек. Кыргызстандын мыйзамдары бейтарап өндүрүштүн компетенциясынын чөйрөсүнө мамлкеттик соттордун кийлигишүүсүнүн чегине конституциялык-укуктук чектөөлөрдү киргизүү бөлүгүндөгү өзгөртүүлөрдү талап кылат. Чет элдик коммерциялык арбитраждардын чечимдерин таанууда жана аткарууда улуттук соттор эл аралык укуктун императивдик ченемдерин жетекчиликке алууга милдеттүү.

6. Мамлекеттик соттордун эл аралык коммерциялык арбитраждар менен өз ара аракеттешүүсү – бул мамлекеттик контролду жүзөгө ашыруу ыкмасы, ал талашты чет өлкөгө чыгаруу мүмкүнчүлүгүн алдын ала караган тигил же бул эл аралык-укуктук инструментте катышуусунун натыйжалуулугун жана максаттуулугун баалоого, ошондой эле көйгөйдү аныктоого жана эл аралык коммерциялык арбитраждын маселелерин жөнгө салуучу ата мекендик мыйзамдарды жакшыртууга, алар кабыл алган чечимдерди таанууга жана аткарууга мүмкүндүк берет.

7. Эл аралык практика Кыргызстандын коммерциялык ишмердикке тартылбаган мамлекеттик менчигин мажбурлап өндүрүп алуудан коргоп турса дагы, бул Кыргызстан эл аралык инвестициялык чечимдерди аткарбаган учурда биздин өлкөгө карата сырткы экономикалык талаада мажбурлоонун башка чаралары: эмбарго, сырткы финансылык-насыялык жардамды чектөө, товарларды, жумуштарды жана кызмат көрсөтүүлөрдү ж.б. импорттоого жана экспорттоого тыюу салуу сыяктуу чаралар колдонулбайт дегенге кепилик бере албайт.

ТАЖРЫБАЙЛЫК СУНУШТАМАЛАР

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө биз төмөндөгү тажрыбайлык сунуштамаларди иштеп чыктык:

1. Мамлекеттик соттор менен бейтарап соттордун жана эл аралык коммерциялык арбитраждардын өз ара аракеттешүүсүнүн улуттук концепциясын иштеп чыгуу зарыл.

2. Иштелип чыккан Концепциянын негизинде Кыргыз Республикасынын ченемдик-укуктук базасын "Аткаруу өндүрүшү жөнүндө" жаңы кодексти иштеп чыгуу жана ишке киргизүү жолу менен жаңылоо сунушталат, ага бейтарап соттордун чечимдерин мажбурлап аткартуу, ошондой эле чет элдик арбитраждык органдардын чечимдерин таануу жана аткарууга алуу маселелерин жөнгө салуучу укуктук ченемдерди киргизүү зарыл. Бул иштеп жаткан мыйзамдарды иретке эле келтирбестен, аткаруу өндүрүшүнүн иштелип чыккан практикасынын тажрыйбасын эске алуу менен бар болгон укуктук кенемтелерди жөнгө салуу үчүн аны мамлекеттик эл аралык милдеттенмелери менен унификациялоого мүмкүндүк берет. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө мурда ратификацияланган бир катар конвенцияларды жана эл аралык келишимдерди, айрыкча эл аралык арбитраждардын Кыргыз мамлекетинин катышуусундагы инвестициялык талаштарды кароо компетенциясын жөнгө салгандарды жок кылуу жана алардан чыгуу мүмкүнчүлүгүн кароо максаттуу.

3. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 58-беренесине, бейтарап соттордун жана эл аралык коммерциялык арбитраждардын чечимдеринин акыркы болуу принцибин конституциялык деңгээлде бекитүү менен өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл, бул мамлекеттик мыйзамдар менен бул принциптин ички карама-каршылыгын жок кылат жана жеке укуктук талаштарды чечүү үчүн ыңгайлуу чөйрөнү түзөт.

4. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 40-беренесинин төмөндөгү редакциядагы 1-пунктү: "Ар кимге ушул Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган анын укуктары менен эркиндигин соттук коргоого кепилдиктер берилет. Мамлекет адамдын жана жарандын

укуктары менен эркиндигин коргоонун соттон тышкары жана сотко чейинки усулдарын, түрлөрүн, ыкмаларын өнүктүрүүнү камсыздайт." Өзгөртүлүп, төмөндөгү редакцияда жазылсын: "Ар кимге ушул Конституцияда, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп саналган эл аралык келишимдерде, эл аралык укуктун жалпыга таанылган принциптеринде жана ченемдеринде каралган анын укуктары менен эркиндигин соттук, соттон тышкары жана сотко чейинки коргоого кепилдиктери берилет. Мамлекет адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндигин коргоонун соттон тышкары жана сотко чейинки усулдарын, түрлөрүн, ыкмаларын өнүктүрүүнү камсыздайт.".

Чынында, "...соттон тышкары жана сотко чейинки усулдарын, ... камсыздайт" формулировкада алардын сакталышына мамлекеттик кепилдиги түшүндүрүлбөйт. Ошондуктан, бул сүйлөм арбитраждык соттордун статусунун ишмердигин жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоонун соттук ыкмалары менен барабар катарында конституциялык бекитүү зарылчылыгына негизделген, ошондой эле Кыргыз Республикасы өзүнө кабыл алган тийиштүү эл аралык милдеттенмелердин сакталышына кепилдик берет.

5. "Кыргыз Республикасындагы инвестициялар жөнүндө" Кыргыз Республикасынын 2014-жылдын 24-апрелиндеги № 64 мыйзамынын 1-беренесине жок дегенде төмөндөгү өзгөртүүлөрдү киргизүү сунушталат:

- инвестициялардын башка түрлөрүн кыскартуу менен "түз инвестициялар" деген түшүнүк гана сакталып калсын жана көрсөтүлгөн берененин 1-пунктунун төмөндөгү жобосу алып слынсын: "- инвестициялоонун Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен тыюу салынбаган башка формалары. Мүлк инвестицияланууучу форма же бул форманын өзгөрүшү инвестиция катары анын мүнөзүнө таасирин тийгизбейт.". бул чет элдин катышуусундагы коммерциялык сектордун өзүнүн укутарын кыянаттык менен пайдалануу мүмкүнчүлүгүн жок кылат жана Кыргыз Республикасына каршы эл аралык коммерциялык арбитражга берилген доолордун санын кыскартат;

- кызыкчылыктардын классификациясын белгилеген 3-пункттагы 4 жана 5-пунктчалар алып салынсын: 4)юридикалык жак болуп эсептелбеген чет элдик уюм; 5) эл аралык уюм. 4-пунктчада, Кыргызстанда, мындай субъектинин башка өлкөдөгү резиденттиги, мындай уюмдун ишмердигине контролду жүзөгө ашыруунун кыйынчылыктары, негизделбеген талаптардын жана арбитраждык териштирүүлөрдүн болуусуна жогорку тобокелдик менен байланышкан салыктык жоготуу тобокелдиктери пайда болот. 5-пунктчада, чет элдик коммерциялык компаниялар менен болгон инвестициялык макулдашууларды мамлекеттик деңгээлде таанылган милдеттенмелердин статусуна чейин көтөрүү опурталдуу болуп эсептелет. Бул сунуштама мамлекеттин жоопкерчиликтен качуу ыкмасын же чет элдик инвесторлордун укуктарын бузуу мүмкүнчүлүгүн болжолдобойт. Бул идея Кыргызстан тарабынан чет мамлекеттер менен инвестицияны өз ара колдоо жана коргоо жөнүндө 34төн ашык эки тараптуу келишимдер түзүлгөн фактысына негизделген. Буга ылайык, инвестор, эгерде укуктары мамлекет тарабынан чын эле бузулган болсо, эл аралык арбитраж аркылуу өзүнүн укуктарын коргоо үчүн дайыма укуктук негизге ээ болот.

- көрсөтүлгөн мыйзамдын 1-беренесинин төмөндөгү редакциядагы 4-пункту: "Инвестициялык ишмердик - инвестордун өз инвестициясына карата иштиктүү аракетти жүзөгө ашыруусу" төмөндөгү редакцияга алмаштырылсын: "Инвестициялык ишмердик – бул түз инвестицияларды факт жүзүндө салуу жана пайда табуу жана (же) мамлекеттин экономикасында башка маңыздуу пайдалуу натыйжага жетүү максатында практикалык аракеттерди жүзөгө ашыруу". Бул өзгөртүү "инвестициялык ишмердик" түшүнүгүн эркин чечмелоо жана/же бурмалоо мүмкүнчүлүгүн жок кылат, бул эл аралык арбитраждык териштирүүлөр демилгеленген учурда Кыргыз мамлекетинин позициясын бекемдейт.

6. "Кыргыз Республикасынын сотторунун статусу жөнүндө" Кыргыз Республикасынын мыйзамынын 1-беренесине ылайык Жогорку соттун Конституциялык палатасына соттун статусу ыйгарылган. Бирок, белгилүү болгондой бул учурда мисалы,

палата тарабынан кабыл алынган чечимдерди мажбурлап аткартууга алып келбеген конституциялык сот өндүрүшү жөнүндө сөз болуп жатат, б.а. материалдын аспект жок. Бирок, ал акыркы, даттанууга жатпайт жана бардык мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, кызмат адамдары, коомдук бирикмелер, юридикалык жана жеке жактар үчүн милдеттүү жана республиканын бардык аймактарында аткарылууга тийиш. Бирок, республикада чечимдерди аткаруунун конкреттүү механизми каралган эмес, буга байланыштуу мыйзам жаратуучуларга Конституциялык палатанын актыларын аткаруу тартибин иштеп чыгып, орнотуусу керек.

7. Кыргыз Республикасынын 1996-жылдын 8-майындагы № 15 иштеп жаткан Жарандык кодексинин 10-беренесинин төмөндөгү редакциядагы 1-пункту: "Бузулган же талашылып жаткан граждандык укуктарды коргоо сот тарабынан иштин процессуалдык мыйзамдарда же келишимде белгиленген таандык болушуна ылайык жүзөгө ашырылат" өзгөртүп жана төмөндөгү редакцияда толуктап жазуу керек: "Бузулган же талашылып жаткан граждандык укуктарды коргоо сот же бейтарап сот тарабынан иштин процессуалдык мыйзамдарда же келишимде белгиленген таандык болушуна ылайык жүзөгө ашырылат". Мындай формулировка талаштарды келишимдик органдар аркылуу жөнгө салуу мүмкүнчүлүгү жөнүндө конституциялык ченемге ылайык келет.

8. Кыргыз Республикасынын жарандык жана жарандык-процесстик кодексине *астрен* институтун, б.а. бейтарап/арбитраждык соттун чечими менен белгиленген милдеттенменин карыз болгон адам тарабынан аткарылбагандыгынын ар бир мөөнөтү өткөн күн үчүн кошуп төлөөнү (неустойка) өндүрүп алууну киргизүү сунушталат. Бул кабыл алынган чечимдин ыкчам аткарылышына кыйыр шарт түзүүнүн натыйжалуу механизми катарында кызмат кылат. Ошентип, жоопкер/карыз адам доогерге/өндүрүүчүгө берилүүчү бересесинин суммасынын өсүүсүн каалабайт. Кошуп төлөөнү (неустойка) баалоого процесстик, б.а. аткаруу өндүрүшүнүн алкагында бейтарап же эл аралык коммерциялык арбитражга кайрылуу зарылчылыгысыз кошуп төлөөнү (неустойка) мамлекеттик сот тарабынан өндүрүүнү болжолдогон мүнөз берүү сунушталат. Муну менен бирге, астрентанын өлчөмүн доонун талаптарынын өлчөмү менен байланыштырбастан, сумманы төлөөгө жана астрентти төлөө убагына токтом чыгаруу менен сот бейтарап/эл аралык арбитраждык соттун чечимин аткаруудан баш тартуусу боюнча жоопкердин ак ниеттүүлүк даражасын эске алышы мүмкүн экендигин алдын ала кароо менен бул маселени чечүүнү соттун өз алдынча кароосуна берүү керек. Андан тышкары, астренттин суммасын мамлекет менен доогерге пайыздык катышта бөлүү мүмкүнчүлүгүн карап чыгуу сунушталат. Мунун негизинде, жоопкердин бейтарап/эл аралык арбитраждык соттун акыркы чечимин аткарууну атайлап чойгондугу жана мамлекеттик сот системасынын өкүлдөрүнүн убактысын негизсиз коротондугу үчүн мамлекет өзүнүн "чыгымдарын" жаап алышы мүмкүн. Ошондой эле, Жарандык-процесстик кодекске бейтарап/эл аралык коммерциялык арбитраждарга далилдерди чогултуу жана алууну камсыз кылууда көмөк көрсөтүү боюнча мамлекеттин жана тийиштүү органдардын функцияларын киргизүү сунушталат.

9. бейтарап же эл аралык коммерциялык арбитраждын чечимин таануу жана мажбурлап аткартуу баскычында жоопкер тараптын өзүнүн укуктарын кыянаттык менен пайдалануусун жок кылуу үчүн Кыргыз Республикасынын жарандык-процесстик кодексине эл аралык коммерциялык арбитраждын чечимин таануу жана аткаруу жөнүндө доогердин арызына карата мамлекеттик сотко каршы арызын берүүдө мамлекеттик салыкты (пошлинаны) төлөө боюнча жоопкердин милдетин алдын ала карай турган ченемди киргизүүгө болот. Тараптын өз укуктарын кыянаттык менен пайдалануусун жок кылуунун экинчи варианты катарында бейтарап/чет элдик арбитраждык соттун чечимин мажбурлап аткартуудан баш тартуу үчүн мамлекеттик сот процесстик негиздерди белгилебесе, чечимдин натыйжалуу аткарылышын камсыз кыла турган депозитке салуу институтун киргизүүнү сунуштаса болот.

10. Чет элдик арбитраждык чечимдердин аткарылышын камсыз кылуу жана тараптын келишим боюнча сотко караштуулукка кирген иштер боюнча тараптардын макулдашуусун тастыктаган документти мамлекеттик органга алып келүүсү бөлүгүндөгү субъективдүү соттук мамилени жок кылуу максатында Кыргыз Республикасынын 25.01.2017-жылдагы иштеп жаткан Жарандык-процесстик кодексинин 48-главасынын 430-беренесинин 3-пунктунун 7-пунктчасын өзгөртүп жана төмөндөгү редакцияда жазуу зарыл: «*7) тараптардын келишим боюнча сотко караштуулукка кирген иштер боюнча макулдашуусун жазуу же башка формада тастыктаган, документ башка тараптан келгендигин так аныктоого мүмкүндүк берген документ* ».

11. Кыргызстанда укук колдонуу практикасы дайыма изилденип жана практика жүзүндө иштеп жаткан юристтер, судьялар, мыйзам жаратуучулар менен жалпыланып турушу керек. Ал үчүн ЖОЖдордогу юридикалык факультеттердин билим берүү программасын өнүктүрүү, эл аралык коммерциялык арбитраж жаатындагы адистиктеги жогорку жана диплом алгандан кийинки билим берүү программаларын демилгелөө, жактоочулук ишмердик менен алектенүү укугуна лицензия алууга талапкерлигин койгон адамдар үчүн квалификациялык сынакка эл аралык укук предметин кошуу боюнча милдеттүү талаптарды киргизүү талап кылынат, бул жалпы республика боюнча адистердин санын жана алардын квалификациясын кеңейтет.

12. Кыргызстандын эл аралык-укуктук милдеттенмелерин талаптагыдай аткаруусун камсыз кылуу үчүн Өкмөт судьялар, юристтер, окумуштуу-укук таануучулар жана бейтарап соттордун өкүлдөрү менен кызматташууда Кыргызстан тарабынан ратификацияланган эл аралык келишимдердин жана конвенциялардын, колдонулуучу улуттук мыйзамдардын өзгөчөлүгүнүн негизинде эл аралык коммерциялык арбитраждардын чечимдерин таануу жана аткарууга кабыл алуу жол-жобосуна комментарий практикасын иштеп чыгуу жана жайылтуу зарылчылыгын карап чыгуу зарыл. Бул тапшырма Кыргызстанда иштеген Дүйнөлүк банк, БУУнун Өнүктүрүү программасы, USAID сыяктуу эл аралык уюмдардын мындай кеңселерин түздөн-түз колдоо менен дагы ишке ашышы мүмкүн.

13. Тышкы экономикалык саясатта багыттарды тандоодо Кыргызстан талаштарды кароонун эл аралык практикасына өзгөчө көңүл буруусу зарыл. Эл аралык келишимдерди жана конвенцияларды, өкмөттөр аралык макулдашууларды түзүүдө жана жүргүзүүдө кесипкөй жана комплекстүү мамилени күчөтүү максаттуу, анткени мамлекеттин тышкы аракеттери анын эл аралык милдеттенмелеринин алмашкыс булагы болуп калат.

14. Эл аралык коммерциялык арбитраждардагы инвестициялык талаштардын бир топ өсүшү менен байкалган пайда болгон абалды эске алуу менен Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына Мамлекетти өнүктүрүү программаларына ылайык чет элдик инвестицияларды бар иш каналдарды ачуунун кеңейтилген тартибин киргизүү мүмкүнчүлүгүн карап чыгуу сунушталат. Бул инвестицияларды муктаж болгон өндүрүштүк секторлорго бирдей тартылышын контролдоого эле мүмкүндүк бербестен, мамлекеттик органдардын инвестицияларга көз жеткүүсүнө жана буга ылайык реалдуу инвестициялык ишмердикти жүзөгө ашырууну ийгиликтүү колдоосуна жана талаштардын пайда болуусун жок кылууга мүмкүндүк берет.

15. Кыргыз мамлекетин тарткан тышкы экономикалык келишимдерди жана макулдашууларды, инвестициялык макулдашууларды түзүүдө төмөндөгүлөр сунушталат:

1. арбитраждык эскертмеге пикир келишпестиктер арбитраждык жөнгө салуу колдонула электе чейин кесипкөй медиаторлорду тартуу менен милдеттүү жол-жобону (*cooling-off period*) киргизүү, бул эки тараптын ашыкча финансылык чыгымдарсыз консенсуска келүү жана эл аралык арбитраждык териштирүүнү жокко чыгаруу мүмкүнчүлүгүн кеңейтет, ошондой эле эл аралык арбитражга катышууга даярдалган чараларды кабыл алуу үчүн мамлекетке убакыт берет (эгерде мындай боло турган болсо);

2. арбитраждын жол-жобосунда процесстик аракеттерди аткарууга узагырак жана тагырак мөөнөттөрдү алдын ала кароо (арбитраларды тандоого, каршы пикирлерди түзүүгө жана жөнөтүүгө), анткени мисалы, эл аралык инвестициялык арбитражда мамлекет тартылган болсо, андан башталган арбитраж, каршы пикир берүү ж.б. жөнүндө билдирүүгө ыкчам чара көрүүсүн күтпөй эле койсо болот. Кыска мөөнөттөр дайыма мамлекетти жеке компаниялар менен тең эмес абалга коет, ийкеми жок мамлекеттик машинага караганда булар документтерди макулдашуунун, жактыруунун жана кол коюунун көптөгөн эрежелерине байланышпагандыктан өтө тез иштеши мүкүн. Буга ылайык, көп учурда эл аралык инвестициялык арбитраждардагы Кыргызстандын алсыз жагы катарында арбитраждык органдын компетенциясына, арбитрлерди тандоо тартибине, арбитраж өтө турган ордуна ж.б. карата каршы пикирин берүү мөөнөтүн өткөрүп жиберүүсү болуп калат.

3. эл аралык арбитраждык органдардын юрисдикциясын алдын ала караган мамлекет тарабынан түзүлгөн макулдашуулар боюнча контроль жүргүзүү үчүн ыйгарым укуктуу министрликти дайындоо. Бул кайчы пикирлердин пайда болуусунун бардык учурун, алар арбитраждык талашка өтүп кете электе чейин өз убагында чара көрүүгө мүмкүндүк берет. Буга байланыштуу, мындай министрликтер түзүлүп жаткан макулдашуулардын талаптагыдай документтик базасы, тез өзгөрүп турган эл аралык мыйзамдардан кабардар болуп туруу жана эл аралык коммерциялык арбитраждын практикасына ээ болуу максатында квалификациясын дайыма жогорулатуудан өтүп турган тажрыйбалуу адистер менен камыздалышы керек.

Диссертациялык иште камтылган негизги жоболор автордун төмөндө жарыяланган иштеринде чагылдырылган:

1. Искусство побеждать в третейском суде [Текст] / И.С. Сатаркулова // Научно-методический журнал «Право и политика», 2014. №2.
2. Конституционный статус норм международных договоров в правовой системе Кыргызской Республики [Текст] / И.С. Сатаркулова // Научно-методический журнал «Право и политика», 2015. №1.
3. Источники правового регулирования международного коммерческого арбитража [Текст] / И.С. Сатаркулова // Международный научно-практический журнал «Право и закон», 2016. №1.
4. Азиз К., Сатаркулова И.С. Допустимость пересмотра по вновь открывшимся обстоятельствам определения суда о выдаче исполнительного листа на принудительное исполнение решения третейского суда [Текст] / К. Азиз, И.С. Сатаркулова // Вестник научных конференций, №12-5(и), г. Тамбов, 2016.
5. Азиз К., Сатаркулова И.С. О конфиденциальности как принципе третейского разбирательства [Текст] / К. Азиз, И.С. Сатаркулова // Вестник научных конференций, №12-5(и), г. Тамбов, 2016.
6. Сатаркулова И.С. Институт третейского суда в Кыргызстане: краткая история становления и правовой статус [Текст] / И.С. Сатаркулова // Научный альманах, №1-4(22), г. Тамбов, 2017.
7. Отдельные правовые особенности МЦУИС как института по урегулированию международных споров, вовлекающих Кыргызскую Республику [Текст] / И.С. Сатаркулова // Международный научно-практический журнал «Право и закон», 2017. №2.

Сатаркулова Индира Сабатбековнанын 12.00.01 – укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы, укук жана мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы жана 12.00.02 – конституциялык укук, муниципалдык укук адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн "Заманбап Кыргызстанда эл аралык коммерциялык арбитраждын чечимдерин таанууну жана аткарылуусун камсыз кылуучу теориялык-укуктук жана конституциялык механизмдери" деген темадагы диссертациялык изилдоосүнө РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: теорялык жана конституциялык-укуктук негиздер жана механизмдер, бейтарап сот, эл аралык коммерциялык арбитраж, мамлекеттик сот, компетенциянын чеги, чет элдик инвестициялар, чечимдерди мажбурлап таанытуу жана аткартуу.

Ушул изилдөөнүн **негизги объектиси катарында** эл аралык коммерциялык арбитраждын ишмердигинин жана анын тарыхый өнүгүүсүндө чыгарган чечимдеринин аткарылышынын процессинде жана укуктун өнүгүүсүнүн ар түрдүү этаптарындагы конституциялык-укуктук өзгөчөлүктөрдөн пайда болгон коомдук мамилелер эсептелет.

Изилдөөнүн **предмети** болуп, талаштарды кароодо эл аралык коммерциялык арбитраждардын ишмердигин, эл аралык коммерциялык арбитраждардын чечимдерине каршы чыгуу, аларды таануу жана аткарууга алуу маселелери боюнча мамлекеттик соттордун практикасын конституциялык-укуктук жөнгө салуу эсептелет.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты. Ушул диссертациялык иштин негизи максаты эл аралык коммерциялык арбитраж институтунун ишмердигинин теориялык негиздерин иштеп чыгуу, алар тарабынан чыгарылган чечимдердин конституциялык-укуктук статусун аныктоо жана Кыргыз Республикасынын жана чет өлкөлөрдүн иштеп жаткан мыйзамдарын, аны колдонуу практикасын, ошондой эле колдонулуучу илимий изилдөөлөрдү талдоо аркылуу чет элдик арбитраждык чечимдерди таануу жана аткарууга алуу жол-жоболрун ишке ашыруу механизмдерин орноткон мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу менен корутундуланат.

Диссертациялык изилдөөнүн методологиясын талдоо, синтез, жалпылоо, окшоштук, системдүү, тарыхый-укуктук, салыштырма-укуктук, социалдык мамиле, логикалык изилдөө, диалектика, моделдөө, укуктук интерпретациялык, индукция дедукция методу, фомалдык-юридикалык, байкоо методу, баяндоо, абстракциялоо ж.б. ушул сыяктуу түшүнүктөр түзөт.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы, аны жүргүзүүдө илимий-изилдөө тартибинде биринчи жолу укуктук жөнгө салуунун жана укук колдонуучулук практиканы эске алуу менен Кыргызстандагы бейтарап сот жана эл аралык коммерциялык арбитраж институтунун ишмердигинин өнүгүүсүнүн тарыхый этаптары, теориялык-укуктук негиздери, заманбап конституциялык-укуктук жөнгө салынуусу гана комплекстүү талданбастан, жүргүзүлгөн изилдөөгө негизделген практикалык сунуштамалар иштелип чыккан. Эл аралык коммерциялык арбитраждардын жана бейтарап соттордун Кыргызстандын жана башка өлкөлөрдүн мыйзамдарына карата салыштырма талдоосу изилденген жана түзүлгөн.

Диссертациялык иштин материалдарынын пайдалануу даражасы: а) эл аралык коммерциялык арбитраждар тарабынан чыгарылган чечимдерди таануу жана аткаруу жаатындагы Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамдарын, б) чет элдик арбитраждык чечимдерди таануу жана аткаруу боюнча аларга берилген ыйгарым укуктарын ишке ашырууда мамлекеттик соттордун жана сот аткаруучулардын укук колдонуу практикасын өркүндөтүүдө колдонулушу мүмкүн болгон практикалык сунуштамаларды иштеп чыгуу менен корутундуланат. Кыргыз Республикасында иштеген окумуштуу-укук таануучулар үчүн илимий эмгектерди жана басылмаларды даярдоодо жардамчы материал катарында, практика жүзүндө иштеген юристтерге; - Кыргыз Республикасынын ЖОЖдордун окуу курстарында чагылдырылышы жана пайдаланылышы мүмкүн; - эл аралык коммерциялык талаштарга тартылган субъектилер тарабынан колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу жааты: укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы; укук жана мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы, конституциялык укук, муниципалдык укук.

РЕЗЮМЕ

Диссертационного исследования Сатаркуловой Индиры Сабатбековны на тему: «Теоретико-правовые и конституционные механизмы, обеспечивающие признание и исполнение решений международного коммерческого арбитража в современном Кыргызстане» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 - теория и история права и государства, история учений о праве и государстве и 12.00.02 - конституционное право, муниципальное право

Ключевые слова: теоретические и конституционно-правовые основы и механизмы, третейский суд, международный коммерческий арбитраж, государственный суд, пределы компетенции, арбитраж, вовлекающий государство, иностранные инвестиции, принудительное признание и исполнение решений.

Основным объектом настоящего исследования являются общественные отношения, складывающиеся в процессе деятельности международного коммерческого арбитража и исполнении выносимых им решений в контексте его исторического развития и конституционно-правовых особенностей на разных этапах развития права.

Предметом исследования выступает конституционно-правовое регулирование деятельности международных коммерческих арбитражей при рассмотрении споров, практики государственных судов по вопросам оспаривания, признания и приведения в исполнение решений международных коммерческих арбитражей.

Цель диссертационного исследования. Основная цель настоящего диссертационного исследования заключается в разработке теоретических основ деятельности института международного коммерческого арбитража, определении конституционно-правового статуса выносимых им решений и в выработке предложений по совершенствованию законодательства, устанавливающего механизмы реализации процедуры признания и приведения в исполнение иностранных арбитражных решений посредством анализа действующего законодательства Кыргызской Республики и зарубежных стран, практики его применения, а также применимых научных исследований.

Методы диссертационного исследования: методы познания, как: анализ, синтез, обобщение, аналогия, системный подход, историко-правовой, сравнительно-правовой, социологический, логическое исследование, диалектика, моделирование, правоинтерпретационный, метод индукции и дедукции, формально-юридический, методы наблюдения, описание, абстрагирования и др.

Научная новизна исследования определяется тем, что в результате его проведения были впервые в научно-исследовательском порядке комплексно проанализированы не только исторические этапы развития, теоретико-правовые основы, современное конституционно-правовое регулирование деятельности института третейского суда и международного коммерческого арбитража в Кыргызстане с учетом особенностей правового регулирования и правоприменительной практики, но и выработаны основанные на проведенном исследовании практические рекомендации.

Степень использования материалов диссертационной работы: заключается в выработке практических рекомендаций, которые могут быть применены при совершенствовании: а) конституционного законодательства Кыргызской Республики, б) правоприменительной практики государственных судов и судебных исполнителей при реализации вверенных им полномочий по признанию и исполнению иностранных арбитражных решений. Могут послужить вспомогательным материалом для ученых-правоведов, работающих в Кыргызской Республике при подготовке научных трудов и изданий; для практикующих юристов; - могут быть отражены и использованы в учебных курсах ВУЗов Кыргызской Республики; - могут быть использованы субъектами, вовлеченными в международные коммерческие споры.

Область применения: теория и история права и государства; история учений о праве и государстве, конституционное право; муниципальное право.

SUMMARY

of the dissertational research by Satarkulova Indira Sabatbekovna on the topic: "Theoretical, legal and constitutional mechanisms ensuring the recognition and enforcement of the decisions of international commercial arbitration in modern Kyrgyzstan" presented for the degree of Doctor of Law by specialty 12.00.01 - theory and history of law and state; history of doctrines about law and state and 12.00.02 - constitutional law; municipal law

Key words: theoretical and constitutional legal grounds and mechanisms, commercial arbitration court, international commercial arbitration, state court, limits of competence, arbitration involving the state, foreign investment, recognition and enforcement of decisions.

The main object of the research: the social relations that develop in the course of the activity of international commercial tribunals and the execution of their decisions in the context of historical development and constitutional and legal features at different stages of development of law.

The subject of the research: the legal regulation of activities of the international commercial tribunals in dispute resolution, challenging the international arbitral awards, the practice of state courts on the issues of challenging, recognition and enforcement of international commercial arbitration awards.

The purpose of the research: theoretical, legal and practical study of the institution of commercial arbitration court, international commercial arbitration and the constitutional and legal status of the decisions issued by them aimed to determine the obstacles, opportunities and mechanisms of implementation of the procedure of recognition and enforcement of awards.

Methodologies of dissertation research: include such methods of cognition as: analysis, synthesis, generalization, analogy, system approach, historical-legal, comparative-legal, sociological, logical research, dialectics, modeling, law-interpretation, induction and deduction method, formal-legal, observation methods, description, abstraction, etc.

The scientific novelty of the dissertation research: determined by the fact that as a result of the dissertation research, for the first time in scientific-research complex way, by taking into consideration of legal regulation and law enforcement practice, was conducted the analysis not only of historical stages of the development, theoretical and legal grounds, modern constitutional and legal regulation of the institute of commercial arbitration and international commercial arbitration in Kyrgyzstan, but also were developed practical recommendations based on the research.

The degree of use of the dissertation's research materials: scientific results can be applied to improve: a) the constitutional legislation of the Kyrgyz Republic in the field of recognition and enforcement of awards issued by international commercial arbitrations, b) law enforcement practice of state courts and court bailiffs in the implementation of their powers on recognition and enforcement of foreign arbitral awards. May serve as an auxiliary material for legal scholars working in the Kyrgyz Republic in the preparation of scientific papers and publications; for practicing lawyers; - may be reflected and used in the training courses of higher educational institutions of the Kyrgyz Republic; - can be used by entities involved in international commercial disputes.

Scope: theory and history of law and state; history of doctrines about law and state; constitutional law; municipal law.

Сатаркулова Индира Сабатбековна

АЗЫРКЫ КЫРГЫЗСТАНДА ЭЛ АРАЛЫК КОММЕРЦИЯЛЫК АРБИТРАЖДЫН ЧЕЧИМДЕРИН ТААНУУНУ ЖАНА АТКАРУУНУ КАМСЫЗ КЫЛУУЧУ ТЕОРИЯЛЫК-УКУКТУК ЖАНА КОНСТИТУЦИЯЛЫК МЕХАНИЗМДЕР

Көлөмү 2,6875 б.т., Нускасы 100, Заказ № 121
«Алтын тамга» басмаканасы,
720040, Бишкек шаары, А.Орозбеков коч., 44.
Тел.: (+996 312) 62-13-10
E-mail: altyntamga@mail.ru